

rendi, Spectabiles, ac Magnifici, Magnifici item, et Egregij, Fideles
Vobis dilecti. Materna Cura, Sollicitudoq; Nostra, qua in hereditario
Nostrum Hungariae Regnum indesinenter ferimus a Vobis exerit: V
vacante Palatini et Locumtenentis in praefato Regno nostro Dignitate
Sousq; etiam
ne a Vobis
Hungariam
In ube
renissimum
charissimum
re praeditum
carice in Au
Hungariam
rogativis, qu
morice Imper
Dux, qua Reg
bett, atq; ad
Pest, Pilis, et
et Cumanoru
Quod ip
quam et sine
ducta moda
Dieta Fidelib
variq; potuer
per Hungaria
Comitatus, et
tibus Vestris Gratia et Clementia Nostra Caes-Regia benigne, jugite
propensae manemus. Datum in Archi-Ducali Civitate Nostra Vienna
Austriaca die Vigesimo quarta Mensis Decembris Anno Domini Milles

MÁRIA TERÉZIA EMLÉKKÖNYV

Maria Theresia

**MÁRIA TERÉZIA
EMLÉKKÖNYV**

MÁRIA TERÉZIA EMLÉKKÖNYV

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

A kötetet szerkesztette: Bódvai András

Tervezte és tördelte: Novák Fanni

Kontrollszerkesztő: Murányi Tibor

A kötet elkészítésében közreműködött:

Jenik András, Dr. Kiss Róbert Richard, dr. Molnár Krisztina

Illusztrációk biztosítása, jogi szervezés: dr. Farkas Zoltán, Mentor Star

Köszönetet mondunk Horváth Róbertnek, Juhász Gábornak, Krász Lillának
és Kulcsár Krisztinának a könyv előkészítésében nyújtott segítségért

Copyright: szerzők, Bódvai András, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., a képek jogtulajdonosai

A kötet kiadója: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2022
1016 Budapest, Gellérthegy utca 30–32.

Felelős kiadó: Erdélyi Rudolf Zsolt vezérigazgató

Nyomda: Alföldi Nyomda Zrt.

Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

ISBN 978-615-6428-05-9

TARTALOMJEGYZÉK

7 KÖSZÖNTŐ

9 ELŐSZÓ

KARL VOCELKA

12 EGY ÚJ IDŐSZÁMÍTÁS KEZDETE
MÁRIA TERÉZIA REFORMTÖREKVVÉSEI

IFEJ. BARTA JÁNOS

24 „ORSZÁGAINAK KÖZÖS ANYJA” – GAZDASÁG
ÉS TÁRSADALOM MÁRIA TERÉZIA POLITIKÁJÁBAN

KULCSÁR KRISZTINA

52 A KIRÁLYNŐ, A TÁRSURALKODÓ ÉS A HELYTARTÓ.
MÁRIA TERÉZIA URALKODÁSA AZ ORSZÁGGYŰLÉSEK
NÉLKÜLI IDŐSZAKBAN

KURUCZ GYÖRGY

74 A „JÓ KIRÁLYNŐ” EMLÉKEZETES CSELEKEDETE:
AZ ÚRBÉRI RENDELET

KÖKÉNYESI ZSOLT

94 MÁRIA TERÉZIA BÉCSI KORMÁNYZATA
ÉS MAGYAR HIVATALNOKAI

CZIGÁNY ISTVÁN

120 A MAGYAR KIRÁLYSÁG KATONASÁGA
MÁRIA TERÉZIA KIRÁLYNŐ HÁBORÚIBAN

KRÁSZ LILLA

152 „AZOKRÓL A DOLGOKRÓL, AMELYEK A TARTOMÁNYOK
EGÉSZSÉGÉNEK MEGŐRZÉSÉT SZOLGÁLJÁK” –
MÁRIA TERÉZIA (KÖZ)EGÉSZSÉGÜGYI REFORMJAI

KELÉNYI GYÖRGY

172 A MAGYAR ÉPÍTÉSZET MÁRIA TERÉZIA KORÁBAN

SERFŐZŐ SZABOLCS

204 MÁRIA TERÉZIA KÉPMÁSAI ÉS „EMLÉKEZETHELYEI”
MAGYARORSZÁGON

KULCSÁR KRISZTINA

246 A BÉCSI UDVAR VALLÁSOS MINDENNAPJAI
ÉS MÁRIA TERÉZIA MAGÁNVALLÁSOSSÁGA

MAGYAR ZOLTÁN

266 MÁRIA TERÉZIA ALAKJA A NÉPHAGYOMÁNYBAN

302 IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS

308 ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

314 RÉSUMÉ

320 RÉSUMÉ

326 AZ EMLÉKKÖNYV SZERZŐI

KÖSZÖNTŐ

Mária Terézia vitathatatlanul a magyar történelem kimagasló személyisége, aki mindemeltt történetírásunkban eddig nem kapta meg az őt megillető helyet. Ha a történelmi tényeket és uralkodását elfogulatlan szemmel vizsgáljuk, alaposan átrajzolódik az a negatív kép, amelynek egyik méltatlan megnyilvánulása volt a királynő szobrának eltávolítása a Millenniumi emlékműről.

Mária Teréziának – a Habsburg Monarchia uralkodójaként, Magyarország és Csehország királynőjeként – negyvenéves uralkodása alatt sikerült megteremtenie a Birodalom népeinek olyan szellemi, kulturális, gazdasági prosperitását, amely előtte és utána sokáig példátlan volt Közép-Európában. Ez a tény vitathatatlan, még akkor is, ha erről is megoszlik az utódállamok emlékezete. A Mária Terézia uralkodása alatt megvalósuló egység annak előképének tekinthető, ami majd egy évszázaddal később az Osztrák–Magyar Monarchiában teljeseedik ki, és amelyik összehasonlíthatatlanul természetesebb történelmi, földrajzi, kulturális, mentalitásbeli egység volt, mint ma az Európai Unió.

A korábbi emlékkönyvekhez hasonlóan ez a kötet is – a legújabb kutatási eredmények felhasználásával – megszívlelendő tanulságokat és méltó emléket kíván állítani történelmünk kiválóságának, nagy királynőnknek, akiért a pozsonyi országgyűlésen összegyűlt magyar rendek közfelkiáltással készek voltak életüket és vérüket adni: „Vitam et sanguinem pro rege nostro!” Ezek a szavak visszhangozzanak bennünk e kötet olvasása során!

Semjén Zsolt

Miniszterelnök-helyettes

ELŐSZÓ

MARIA THERESA
D. G. Regina Hungaricae, Archi D. Austriae et reliqua.
Nata A. 1717. d. 13. May. Magni Ducis Saxoniae et Ducis
Lotharingiae Francisci I. Coniugis desponsata. A. 1736. d. 12. Febr.
Posonii coronata. A. 1741. d. 25. Junii.
C. P. S. C. Mai. Christiani Wilhelmi sculpsit. Mart. Smolletti fecit. A. 1752.

Öt évvel ezelőtt, 2017-ben ünnepeltük Mária Terézia születésének 300. évfordulóját. Neves külföldi történészek tollából új életrajzok jelentek meg, Bécsben és Alsó-Ausztriában több helyszínen rendeztek nagyszabású emlékkiállításokat. Egy nemzetközi koprodukció keretében kétrészes játékfilm mutatta be Mária Terézia ifjúkorát a trónra lépésig. Abban az évben Magyarországon és Európában is számtalan megemlékezést, konferenciát, tudományos tanácskozást tartottak, amelyek a királynő személyét és uralkodását, korának eseményeit vizsgálták különféle szempontokból. Joggal tehetjük fel a kérdést: lehet-e újat mondani a 300 éves jubileum árnyékában, van-e szükség egy újabb tanulmánykötetre? Nem mondtak el már mindent, amit lehetett? Nem ismerünk minden eseményt, minden részletet?

Úgy vélem, kell és érdemes is újra és újra foglalkozni a közismert történelmi személyiségekkel, és így Mária Teréziával is. Az évforduló tudományos eseményei ugyanis újfajta kutatási irányokat jelöltek ki, a kutatók ezért más szempontokból láthatják a királynő és császárné életét és uralkodását, és így a történészek vizsgálatainak nyomán évről-évre friss eredmények látnak napvilágot. Ezek fényében egyre élesebb kép alakul ki bennünk róla vagy korának más történelmi alakjairól, és egyre közelebb juthatunk elődeinkhez – legyenek akár egyszerű sorból, akár uralkodócsaládból származók. Ezt nem csak rokoni kapcsolatom miatti személyes elfogultságom mondatja velem, hanem ezt bizonyítják történelmi tanulmányaim is.

Mária Terézia esetében ezt a közeledést sok tényező segíti. Elsősorban a forrásbőséget kell hangsúlyoznom. A kötet tanulmányaiból kiderül, milyen hatalmas mennyiségű és mennyire sokrétű az a ránk maradt hivatalos és magánjellegű iratanyag, amely megvilágítja a 18. századi eseményeket, a királynő személyét és szándékait, rendelkezéseinek hátterét, a körülötte élt emberek tetteit. Ezek a 18. századi források mind bepillantást engednek Mária Terézia uralkodásának körülményeibe, hivatalos és magánéletének részleteibe, sőt akár saját gondolataiba. E dokumentumok java része még mindig feltárára, megismerésre vár – annak ellenére, hogy a királynő születése óta 305, halála óta pedig 242 év telt el.

Mária Terézia olyan uralkodó volt, akinek megadott, hogy több évtizedig kormányozhassa országait és tartományait. Fia, II. József az 1760-as években írt programtervében mindössze tíz évet kért magának, és úgy gondolta, ennyi idő alatt alapjaiban meg tudja majd újítani a Habsburg Monarchiát. Az egy évtized azonban csupán sietős, gyors, „türelmetlen” reformokra volt elegendő, amelynek végén szinte mindegyik rendeletét visszavonta. Vele ellentétben anyja negyven évig ült a trónon, így láthatta bevezetett rendelkezéseinek hatását is, szükség esetén újabb alapvető változásokat tudott elindítani, finomíthatta rendelkezéseit. Jelentősége ebből a tényből is fakad: személye hosszú időre folyamatosságot jelentett a 18. századi Habsburg Monarchiában. Uralkodónóként az állandóság szimbóluma volt – hasonlóképpen, mint az idén elhunyt brit királynő, II. Erzsébet, vagy elődje, Viktória királynő. Mária Terézia uralkodásának egyik jellegzetességét jól mutatják a kötet szerzőinek tanulmányai: az állandóság nem jelentett változatlanságot. Mária Terézia kétségkívül ragaszkodott a hagyományokhoz és megszokott kormányzási módszereihez, szükséghelyzetben azonban képes volt változtatni uralkodásának súlypontjain. Uralkodásának évtizedei alatt sikerrel alkalmazkodott a 18. századi történelmi eseményekhez, az országaiban bekövetkezett változásokhoz, igen sokszínű tartományainak sajátos belpolitikai, gazdasági és társadalmi állapotaihoz. Ezt azonban úgy tette, hogy vallásos és dinasztikus nevelése révén hű maradt elveihez, azokat nem tagadta meg.

Mindebben egész uralkodása során segítette kötelességtudata és munkamorálja. A ma élő ember számára bámulatos és szinte felfoghatatlan, hogy volt képes egyszerre több szerepet betölteni, hogy jutott ideje egyszerre az uralkodásra, a tanácskozásokra, az audienciákra, a kötelező formális udvari programokra, és hogy tudott mindeközben egyúttal szerető hitves, várandós asszony vagy gyermekeit nevelő édesanya, sőt alattvalóinak közös édesanyja is maradni. Irigylésre méltó eltökéltsége és céltudatossága. Kormányzásának sikerét az adta, hogy feladatát mindig komolyan vette, szoros beosztással élt és hajlandó volt áldozatot hozni, nem pedig a könnyed szórakozást kereste, jóllehet fiatalasszonyként – ha alkalma adódott rá – igen kedvelte az ilyesfajta mulatságokat is.

Mária Terézia 1740-ben, apja elhunyt után különlegesen nehéz helyzetben találta magát, amikor várandósan birodalmát több irányból is fenyegették a külföldi hadseregek. Ekkor kezdődött az a különleges kapcsolat, amely a királynőt mindvégig a Magyar Királysághoz és alattvalóihoz fűzte. Soha nem feledkezett el, mit köszönhetett a magyar rendeknek 1741-ben, amikor Pozsonyban kiálltak mellette, és felajánlásuknak köszönhetően sikerült megerősítenie a hadseregét, és így megvédenie trónját. Uralkodásának későbbi éve alatt is visszaemlékezett erre, Magyarországot „az első királyságom” néven illette, és mindig előszeretettel emlegette az ország így szerzett dicsőségét. Éppen ezért különösen örülök, hogy e kiadvány elsősorban a magyar történet-szek legújabb kutatásairól ad számot, megvilágítva a Magyar Királyság akkori helyzetét. A kötet tanulmányai körbejárják Mária Terézia legfontosabb rendeleteit, amelyek alapvető, uralkodói évein jócskán túlmutató és a későbbiekben is ható reformokat indítottak el. A történész szerzőgárda ezeket a reformokat és jelentőségüket ismerteti: hogyan indult meg ebben az időszakban a professzionalizáció, miként alakult ki egy új, szakértő hivatalnoki, katonai, egészségügyi elit, amelyre szükség volt egy modern államalakulat működése során, és miként kormányozták a királyságot Bécsből.

A háborús események, a hadszervezet átalakítása kerül előtérbe Czigány István tanulmányában, aki a császári-királyi hadsereg magyar származású jelentős, napjainkban is ismerősen csengő nevű személyiségeit, mint Nádasdy Ferencet, Batthyány Károlyt vagy Hadik Andrást és karrierjüket is bemutatja. Kökényesi Zsolt tanulmányában a hivatalszervezetben bevezetett változásokat vázolja fel, azt, milyen új szerephez jutottak a magyar nemesek és hivatalviselők Bécsben a központi kormányzerveknél. A királynőnek ez a lépése is azt tanúsítja, hogy bölcs politikus módjára maga mellé tudta állítani a sokszor nehezen kezelhető magyarországi rendeket, és maga köré gyűjtött egy magyar politikai elitet. Uralkodásának végére kialakult egy hozzá igen szorosan kötődő, lojális nemesi-hivatalnoki réteg, akik segítségével véghez tudta vinni a reformjait. Ezek a reformjai fejlődést, virágzást indítottak el, azonban nem csupán a Magyar Királyságban, hanem az uralma alá tartozó valamennyi országban és tartományban. Alattvalóinak „gondoskodó anyja” kívánt lenni, éljenek a Habsburg Monarchia bármelyik részén is, ezért jelentőségét nem csak magyar viszonylatban fontos kiemelni. Ahogy az Karl Vocelka nagyívű tanulmányában olvasható, rendeletei révén alattvalóinak jólétét, a közjót kívánta elérni az élet minden színterén: közigazgatástól kezdve a bíraskodáson, oktatásügyön, gazdaságpolitikán át egészen az egészségügyig.

A reformok közül is kiemelendő az úrbéres viszonyok rendezése, amely a Magyar Királyságban 1767 után indult meg, és alapjaiban szabályozta a földesurak és a jobbágyok viszonyát. Kurucz György tanulmányában rávilágít a magyar sajátosságokra is. A kiválasztott egyedi eseteket olvasva életszerűvé válnak előttünk a rendelkezés végrehajtásának nehézségei, de a végeredmény pozitív következményei is. Krász Lilla tanulmányából hasonlóképpen megismerhetjük az új, „modern” egészségügyi rendeletek, szabályozások több évtized múltán is érzékelhető hatásait. Ezek a fontos intézményi és adminisztratív változások már Mária Terézia uralkodása

alatt jelentősen átalakították az egészségügyi szervezetet. Különösen érdekes olvasni arról, milyen követelményeket támasztottak már a 18. században a képzett és tanult orvosokkal, sebészekkel, gyógyszerészekkel vagy akár a bábákkal szemben. Ifj. Barta János a gazdasági téren bevezetett rendeleteket és újításokat vizsgálja. Bemutatja azt a kameralista kereskedelempolitikát, amelynek következtében a Magyar Királyságnak az a szerep jutott, hogy biztosítsa a monarchia többi tartománya számára a mezőgazdasági terményeket. A tanulmány azonban arra is rámutat, hogy a magyarországi ipar fejlődését ennek ellenére nem lehetett meggátolni, valamint képet nyújt a korabeli magyar társadalom rendszeréről, amelyen Mária Terézia nem kívánt változtatni. Kulcsár Krisztina az 1765 és 1780 közötti évek kormányzati módszereit vizsgálja, a királynő, a társuralkodó II. József és a helytartó Albert szász-tescheni herceg szerepén keresztül. Tanulmányában új magyarázatot ad arra a kérdésre, miért nem hívtak össze ebben az időszakban újabb országgyűlést. Részletesen bemutatja azokat az eseményeket, amelyek következtében sor kerülhetett volna újabb magyar országgyűlésekre, de hasonlóképpen rámutat azokra az érvekre is, amelyek végül megakadályozták ezt.

A királyság életében bekövetkező virágzást és fejlődést Kelényi György mutatja be az épített örökség magyar barokk emlékein keresztül. Tanulmányából kiderül az állami egyházpolitika súlypontja: a vidéki plébániatemplomokra szükség volt, hogy a katolikus vallás szerepét hangsúlyozhassák. A világi építészetet a főúri kastélyokon keresztül ismerhetjük meg, a budai királyi palota és a gödöllői Grassalkovich-kastélyon túl pedig az utóbbi mintájára épített magyarországi, úgynevezett Grassalkovich-stílusú kastélyokat is. Kulcsár Krisztina egy külön tanulmányban jellemzi a bécsi udvar vallásos mindennapjait a 18. század második felében, azt, milyen fontos szerepet játszott a katolikus vallás és milyen példát mutatott a császári család a korszak emberei számára. A királynő kéziratok céduláinak segítségével ugyanakkor betekintést nyújt személyes vallásosságába. Az ismeretlen források révén meglepően közel kerülhetünk a királynő belső gondolataihoz. Serfőző Szabolcs művészettörténeti tanulmányából megtudhatjuk, hogy Mária Terézia alakját és képét már egykorúan alakították a róla készült ábrázolások, portrék, grafikák és más műalkotások. Már a 18. században tudatosan használták a bécsi udvarban az uralkodó személyét, hogy a képi ábrázolásokon keresztül közvetlenebbül elérhessék a társadalom minden rétegét, és így befolyásolhassák a véleményüket. A királynő alakjának továbbélését Magyar Zoltán egy különleges szempontból vizsgálja: a gazdagon fennmaradt néphagyományok, a mondák és anekdoták pozitív, hősies vonásokat kölcsönöznek a királynőnek. A tanulmányban alapos elemzést nyújt a mondák történeti háttéréről, sőt azok nemzetközi kapcsolódásairól is.

Jövőre, 2023-ban újabb jubileumi ünnepségre kerül sor: a magyar országgyűlés 300 éve iktatta törvénybe a Habsburgok nőági örökösödési rendjét. Ez az úgynevezett Pragmatica Sanctio volt az, amely lehetővé tette, hogy Mária Terézia nőként elfoglalhatta a Habsburg Monarchia trónját. E rendelkezés mondta ki, hogy fiúörökösök hiányában III. (VI.) Károly elhunyt esetén az ő leányai (és azok utódai) öröklik országait, vagyis Mária Terézia és – szükség esetén – Mária Anna. Az ő örökös nélküli haláluk esetén következtek volna csak fivére, I. József német-római császár és magyar király leányai, majd utána az I. Lipóttól származó leányág. Ezt a megállapodást 1720 és 1723 között a Habsburg-uralom alatt álló tartományok és országok elfogadták, törvénybe iktatták, és ez megteremtette a királynő uralkodásának feltételét a monarchián belül. Bizom abban, hogy jövőre, az újabb évforduló kapcsán ismét értékes kutatási eredményekkel gazdagodhatunk. Ezek az alkalmak ugyanis újabb vizsgálati szempontokat adnak, újabb tudományos módszerekre, témákra és célokra ösztönzik a történészeket, hogy így még jobban megértsük a történelmi korszakokban élt elődeinket, így a számomra különösen fontos őstemet, Mária Terézia királynőt és császárnét. Amíg erre sor kerül, addig jelen kötet tanulmányainak új eredményeit és megállapításait ajánlom az érdeklődő olvasók figyelmébe.

Habsburg György

ÉDELENY VÁROSSÁNAK
URBARIOMA

ELSŐ PUNCTOM

Jobbágy Ház-Helynek Mivoltáról.

§. I.

Mivel az Jobbágyoknak kötelefségeit, 's-minden Adozásit az Jobbágy Helyeknek voltához, és Minéműségéhez kölletik szabni, ezek pedig nem mindenütt egyarányosfak; hanem az Határoknak Mivoltához, és azoknak egyéb hafzon Vételeihez, vagyis Fogyatkozásihoz szükséges azokat alkalmaztatni: azért ezen *Edelény Mező Várossában* - - - - egy egész Jobbágy Ház-Helynek belső Fundufa, az az Ház-Helye, annak Udyara, szűrs, és veteményes kertye olly nagy, és téres Helyt foglallyon, a' minémű két Pofonyi Mérő Mag alá kivántatik; a' mennyivel pedig azon belső Fundus kiflébbnek találatik, aztat a' külső szántó földőkben, vagy Rétekben kölletik helyre hozni, ellenben a' mennyire két Pofonyi Mérőnél nagyobb léfzen, tehát az a' külső Appertinentiákban számláltásék; hanem ha tsak olly kevésfél állul halladná, hogy egy fertály Mérőnél többet nem tene, az ollyan Tsekélységet nem méltó Tekéntetben venni.

A

§. II.

KURUCZ GYÖRGY

A „JÓ KIRÁLYNŐ” EMLÉKEZETES CSELEKEDETE:
AZ ÚRBÉRI RENDELET

Historiográfiai vázlat

A 19. század második felétől a magyar történetírás mind nagyobb figyelmet fordított a felvilágosult Habsburg uralkodók, mindenekelőtt Mária Terézia és II. József parasztsággal kapcsolatos rendeleteinek vizsgálatára. A jelen tanulmány keretei közt nincs most lehetőségünk teljes áttekintést adni az immáron több mint egy évszázadot is meghaladó időszakban keletkezett valamennyi írásról, értékelésről. Bevezető historiográfiai vázlatunkkal azonban mindenképpen szeretnénk rámutatni azokra az elemekre, melyek a Mária Terézia nevéhez fűződő úrbéri rendelet előkészítése, a politikai szándékok, valamint az egyes közösségek gazdasági, társadalmi adottságainak számbavételéhez, értékeléséhez nyújtanak szempontokat. Ezt követően térhetünk rá az adminisztratív előkészületek, a különböző sajátosságok kisebb esettanulmányok alkalmazásával történő vizsgálatára, hogy azután mérleget vonhassunk a tereziánus kormányzat ezen területen elért eredményeiről, így a későbbi generációk életét is befolyásoló hatásáról. Írásunkban mindamelllett arra is kísérletet teszünk, hogy korabeli források megidézésével az uralkodónő és egyes kortársak gondolkodásának lélektani hátterére is rávilágítsunk.

Marczali Henrik történész a Mária Teréziáról 1891-ben közzétett életrajzi kötetében először idézte a mélyen vallásos uralkodónő egyik levlérszletét, mellyel a magyarországi parasztság földesuraival szembeni kötelezettségeit és jogait szabályozó országos rendelet kibocsátásának személyes hátterére, közvetlen lelkiismereti indíttatására mutatott rá. A királynő megfogalmazása szerint nem akart „elkárhozni néhány nemesért és mágnásért”, akik a korabeli jogrend szerint kiszolgáltatott helyzetben lévő parasztsággal szemben méltánytalan követeléseket támasztottak, sőt nemritkán erőszakos és önkényes eljárásokat is alkalmaztak.¹

Az úrbéri rendelettel kapcsolatos legutóbbi historiográfiai áttekintés azonban Marczali kortársa, a jobbágyság helyzetét vizsgáló Acsády Ignác 1906-ban közzétett művének kulcsfontosságú elemére is felhívja a figyelmet. Acsády ugyanis a következőképpen értékelte a királynő politikájának másikat, egyáltalán nem elhanyagolható motivációját: „Mária Terézia egész politikájának a legridegebb összpontosításra, az egységes birodalom megteremtésére irányult”.²

Az I. világháborút követő politikai megrázó kódtatások mellett rendkívül komoly területi veszteségek sújtották Magyarországot, ráadásul régóta lappangó társadalmi feszültségek is felszínre törtek. Ennek nyomán érthető módon mind nagyobb figyelmet kapott a korabeli földbirtokstruktúra történeti kialakulásának vizsgálata, az állami politika regulatív szerepének, illetve a különböző birtokok rétegek egymáshoz való viszonyának újraértékelése. Ebben a vonatkozásban meghatározó szerepet játszottak Eckhart Ferencnek az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követő bécsi levéltári kutatásai, de az 1848 előtti feudális keretek sajátosságainak, illetve a rendszer megújításának és felszámolásának eszmei folyamata is előtérbe került.³ Nem véletlen tehát, hogy az úrbéres állapotú népesség helyzetét alapvetően meghatározó Mária Terézia-féle úrbéri rendelet kormányzati, adminisztratív szempontú előkészítésének átfogó forrásbázisra épülő feltárására és rekonstrukciójára is sor kerülhetett, amelyet Szabó Dezső végzett el az 1930-as évek elején, egyértelműen rámutatva az uralkodónő kormányzatának népszerűségét erősítő politikai szándékra is.⁴ A magyar állam politikai, gazdasági és kulturális fejlődéstörténetét tárgyaló két világháború közötti történetírás korszakos jelentőségű szintézisében Szekfű Gyula Marczali nyomán szintén utalt a királynő meggyőződésére, miszerint szegényt és gazdagot egyaránt szolgálva, „lelkiismerete” szerint kell cselekednie. Szekfű viszont arra is egyértelműen felhívta a figyelmet, hogy tanácsosai, illetve társuralkodóként fia és utóda, II. József császár a magyar nemesség rendi ellenállásának gyengítését, a Habsburg-dinasztia kormányzati akaratának érvényre juttatási lehetőségét is felismerte a ma-

gyarországi nemesség és parasztság érdekelletének kihasználásában.⁵ E gondolat megalapozásához nagyban hozzájárultak Eckhart Ferenc már idézett kutatásai, különös tekintettel a magyarországi mezőgazdasági exportlehetőségeket korlátozó 1754/55. évi vámrendeletre, illetve a Habsburg Birodalmon belüli munkamegosztás Magyarországra nézve sok tekintetben hátrányos gazdasági következményeire, vagyis arra a tényre, hogy a Magyar Korona országai elsősorban nyerstermékeket forgalmazhattak.⁶ A két világháború közti bécsi levéltári kutatási program egyik részeredményeként született meg Ember Győző tanulmánya, melyben szintén a Habsburg állami érdekek érvényre juttatásának érvrendszerét erősítette.⁷ Ugyanakkor az újabb világháború árnyékában és a társadalmi feszültségektől egyáltalán nem mentes magyarországi belpolitikai légkörben igen lényeges elemmel gyarapította Szabó István a tereziánus agrárpolitika kiemelkedő mozzanatának értékelését, miszerint „A királyné urbáriuma tehát pontosan körülírta az úrnak és a jobbágnak eddig szerteszét futó zűrés viszonyát, s szinte egységes és megrögzített életformát szabott az ország lakosságának nagyobb részére, az úrbéri viszonyban élő jobbágy- és zsellérnépre”.⁸

Az 1945 utáni években programszerűen került előtérbe a parasztság és a „dolgozó osztályok” helyzetének korszakokon átívelő feltárása, mindenekelőtt az „osztályharc” különböző formáinak és a „termelőerők” változásának vizsgálata, melynek átfogó historiográfiai elemzését a marxista retorika kényszerű alkalmazásával Gunst Péter adta közre 1966-ban.⁹ Értékelése szerint korszakos jelentőségűnek tekinthető egy 1952-ben közreadott reprezentatív tanulmánykötet, melynek szerzői „széles körű forrásanyag

alapján kísérelték meg az összefüggéseket kirajzolni a 18. század 60–80-as éveiben lezajlott nagyarányú jobbágyemmozdulások, és a felvilágosult abszolútizmus jobbágypolitikája között.”¹⁰ Több évtized távlatából is elfogadjuk, hogy Varga János, Wellmann Imre, Vörös Károly és Berlász Jenő hivatkozott tanulmányai a Magyar Korona két országának, vagyis Magyarország és az Erdélyi Nagyfejedelemség korabeli úrbéres viszonyainak áttekintéséhez, a tereziánus és jozefinista központi kormányzat politikájának vizsgálatához ma is fontos adatokkal és szempontokkal szolgálnak.¹¹ Ilyen előmunkálatok után, az úrbéri rendelet előkészítését szolgáló bizottsági kilenc pontos felmérések vonatkozásában, Wellmann Imre jelentette meg Pest megyéről egy monografikus szintű bevezetéssel ellátott forráskiadványt 1967-ben, míg az úrbéres szolgáltatásokra kötelezett paraszti népesség tagozódásáról Varga János tette közzé átfogó monográfiáját, mely szintén nélkülözhetetlen a kérdéskör mindenkor vizsgálatához.¹² Az 1980-as évek végén Neupauer Kamill tette közzé könyvét az úrbérrendezés Bereg, Máramaros, Ung és Ugocsa vármegyékben történt végrehajtásáról, melynek nyomán ismétetlen kirajzolódni látszik az a sajátosság, hogy az egységes szolgáltatási kötelezettségek bevezetése nem minden úrbéres közösség, illetve réteg számára hozott könnyítést.¹³ Az ugyanezen időszakban megjelentetett tízkötetes szintézis alig pár oldalt szentelt az úrbéri rendeletnek,¹⁴ viszont a korabeli állapotfelmérést szolgáló megyei bizottsági felmérések közül egyre több került kiadásra 1990 után.¹⁵ Mindemellert az úrbéri rendelet előkészítése és végrehajtása vonatkozásában alapvető jelentőségűnek számít Fónagy Zoltán 2013-ban közzétett, reprezenta-

Mária Terézia koronázási kardvágása

tív adatbázist magába foglaló munkája, mely az úrbéres közösségek adminisztratív egységenkénti elhelyezkedése és tulajdonjoga szempontjából szolgál számszerűsíthető adatokkal.¹⁶

E rövid historiográfiai áttekintés lezárásaként, mintegy keretbe foglalva az előbbieken érintett főbb elemeket, mindenképpen feltűnő, hogy Marczali Henrik nyomán a „közjó” ügye iránt elkötelezett uralkodónő személyisége, a lelkiismereti megfontolásokra való hivatkozás komoly hangsúlyt kap a legutóbbi időkben megjelent magyar nyelvű szintézis vonatkozó fejezetében.¹⁷ Ugyanígy figyelemre méltó, hogy a kancellár, Wenzel Anton von Kaunitz gróf „a rendi berendezkedés korszerűsítésére” ösztönző tanácsadóként, az adómentességéhez ragaszkodó magyar nemességgel szemben a felvilágosult abszolutizmus, tehát a progresszió híveként jelenik meg, és nincs szó arról, hogy Kaunitz alapvetően elégtelennek tartotta volna a török kiűzése után éppen csak regenerálódó Magyar Királyság hozzájárulását az összbirodalmi költségekhez.¹⁸ E hivatkozott műben Romsics Ignác az úrbéri rendeletet megelőző évtizedek parasztmozgalmaikat szintén döntőnek tekinti Mária Terézia elhatározásában, vagyis nem veszi figyelembe ifj. Barta János 1990-es években tett korábbi megállapítását, miszerint a dunántúli Batthyány-birtokokon kibontakozó mozgalom „inkább jószándékú demonstráció volt az uralkodó vélt szándékai mellett”, semmint „az utolsó csepp” lett volna.¹⁹

Mínt hogy a legfelsőbb uralkodói kezdeményezés döntő szerepet játszott az úrbéri rendelet kidolgozásában és bevezetésében, a továbbiakban tekintsük át azokat a kormányzati igényeket és adminisztratív lépéseket, melyek az ország adózó népességének abszolút többségét kitevő parasztság, de az előjogokkal bíró, így a közteherviselés alól is mentességet élvező nemesség későbbi tulajdon- és életviszonyainak alakulására egyáltalán nem elhanyagolható hatást gyakoroltak.

Kormányzati igények, alkotmányos és társadalmi feszültségek

Az 1763. február 15-i hubertusburgi békekötéssel lezárult hétéves háború nem hozta meg Mária Terézia számára a remélt nyereséget, hiszen Sziléziát, az elsősorban ipari termelése miatt fontos hercegséget, melyet tizennégy évvel korábban volt kénytelen átengedni riválisának, nem sikerült visszaszereznie II. Frigyes porosz királytól.²⁰

A kincstár forrásait kimerítő háborút követően az I. Ferdinánd óta megszokott eljárás szerint az uralkodó ilyen esetekben a magyar országgyűlés összehívásával, a magyar rendek koronázáskor is megerősített adómegajánlási jogosultságát figyelembe véve terjesztette elő javaslatát az igényelt hozzájárulás [*contributio*] összegét illetően. A magyar rendek viszont a korábbi gyakorlat szerint csakis a sérelmek figyelembe vételével, azok orvoslása után lettek volna hajlandók az uralkodó kívánásainak teljesítésére, mivel már 1751-ben kifejtették, hogy a sérelmek és az adóemelések „természetesen összetartoznak”.²¹ Mária Terézia kormányzati döntéseit ekkor már egy mai politikai és adminisztratív gyakorlatból ismert korabeli „csúcsmínisztérium”, az 1761-ben létrehozott Államtanács [*Staatsrat*], illetve annak vezető személyisége, Kaunitz gróf javaslatai alapján hozta meg. A királynőre igen komoly befolyást gyakorló Kaunitz még 1761-ben, vagyis a háború idején tett egyik előterjesztésében úgy fogalmazott, hogy „Ha a nagy és áldott Magyar Királyság helyes alkotmányt kaphatna, a dicsőséges uralkodóház hatalma megkettőződne [...]. Csakhogy alkotmánya sajnálatos módon még olyan, hogy a király és az ország jóléte egymást kizárják. Ugyanis, ami az ország terméneinek

értékesítése, gyárak létesítése, a gazdasági élet fellendítése érdekében történne, az nem az adófizető jobbágnak, hanem annak a nemességnek hozna hasznot, amely az állam terheitől teljesen mentesített. [...] A magyarok az udvarral szemben úgy tartanak össze, mint a kullancs. Szégyenszemre el kell ismernünk, hogy nekünk, németeknek gyakran túljárnak az eszünkön. Alkotmányukat valami rejtélyes homályba burkolják, viszont a mi belügyeinkbe beavatkoznak, az uralkodó bizalmát és kegyét megszerzik anélkül, hogy az államra annyira káros kiváltságaikból valamit is engednének.”²²

Kaunitz sorai önmagukért beszélnek, s ehhez még hozzávesszük az Államtanács elé terjesztett tizenkét pontos elaborátumát a Magyarországgal kapcsolatos jövőbeli kívánatos politikát illetően, óhatatlanul kételyek támadhatnak ennek olvastán a „közjó” vagy a „közboldogság” szolgálata iránt minden bizonnyal elfogulatlan gróf tényleges szándékait illetően. A magyar hivatalnokokkal szemben ugyanis, jóllehet Magyarországról volt szó, példának okáért erősen aggályosnak tartotta, hogy a „magyar érület” esetleg befolyásolhatja a dinasztia iránti feltétlen elkötelezettségüket. Ugyanakkor az udvarral bármilyen formában szembeszegülő nemesek esetében hatékony hatalomtechnikai eszközt látott abban, hogy gyermekeik érvényesülésének meggátolásával egyértelmű nyomást lehet gyakorolni a renitens családokra, hiszen melyik szülő kockáztatná gyermeke, örököse jövőbeni érvényesülését? Hasonlóképpen javasolta az országgyűlés összehívásának mellőzését, a nemesi visszaélések megszüntetését, de ezt is az adózók teherbíróképességének növelése érdekében, mi több, leszögezte, hogy a népet meg kell nyerni a nemességgel szemben az udvar támoga-

tása érdekében. Meglátása szerint az újításokat az állami tulajdonú kamarai birtokokon kell először kipróbálni, ráadásul a Magyar Korona országainak igazgatási megosztottságát, így Erdély különállását mindenkor fenn kell tartani, továbbá a Magyarország területén kialakított határőrvidéket is a központi kormányzat nyomásgyakorló eszközeként kell felhasználni.²³ Ugyanakkor a rideg önzéshez képest sokkal emberibb megnyilvánulást is megfigyelhetünk az Államtanács magyar ügyekben számtalan elaborátumot kidolgozó másik tanácsosától, Egidius von Boriétól, aki alapvetően az alattvalók jólétében látta a Habsburg Monarchia eredményességének és jólétének zálogát, s ezért is volt elkötelezett a jobbágyterhek könnyítése és általános érvényű szabályozása mellett.²⁴

A fentiek alapján érthető módon az összehívandó országgyűléshez beterjesztendő uralkodói javaslatok tárgyában, így az úrbéres közösségek elleni földesúri visszaélések orvoslását illetően, a királynő a Helytartótanács [*Consilium Regium Locumtenentiale, Statthaltereii*] állásfoglalását kérte 1764. január 18-án. Ennek háttérét az adta, hogy számos magyarországi úrbéres település, közösség az érvényes jog- és eljárási rendhez képest nem valamelyik kormányzati szerv [*dicasterium*], így a Helytartótanács vagy a Magyar Udvari Kancellária közreműködésével, hanem közvetlenül az uralkodónő elé terjesztette panaszait, jóllehet utóbb az Államtanács a Helytartótanács megfelelő ügyosztálya [*departamentum*] elé utalt minden beadványt a pontos kivizsgálás érdekében. (A Helytartótanács viszont az illetékes vármegye adminisztrációját bízta meg az egyes esetek kivizsgálásával.) Példaként említhetjük a Bihar vármegyei Belényes, Vaskóh és más falvak panaszos iratát,

melyet 1750-ben terjesztettek a királynő elé földesuruk, gróf Forgách Pál váradi római katolikus püspök tisztjeinek kegyetlenkedései és túlzott követelései miatt. Fontos megemlítenünk, hogy adott esetben a vármegye sem volt képes mindig – vagy talán hajlandó sem volt – megfelelő módon eljárni, mert mint a panaszirat is fogalmaz, maga „[...] mondotta Tek[intetes]. Vicze Ispány Urunk a vidéknek: Én mit tehetek rólla, láttyátok hogy Ő Excellentiájával én nem bírhatok, lássátok mit cselekesztek [...]”.²⁵ Tegyük hozzá ezzel összefüggésben, hogy a jobbágyok ügyében, akár a saját földesuruk ellen indított keresetükben az első renden lefolytatott eljárás eredményét, a nyilvánvalóan nem elfogulatlan úriszéki határozatokat továbbra is a vármegyei ítélőszék [*sedria*] vizsgálta felül, ennek döntését azonban a Helytartótanács elé kellett utalni, majd annak javaslatával együtt határozathozatal céljából fel kellett terjeszteni az uralkodóhoz. A Helytartótanács a kérdéses proposíciók kapcsán a szokásjogra utalva úgy nyilatkozott, hogy ilyen ügyekben a Királyi Tábla az illetékes ítélőszék, tehát az uralkodónő beavatkozása jogosított, a Királyi Tábla megkerülése súlyos semmibevétele a hatályos törvényeknek.²⁶ A Helytartótanács továbbította reflexióit a felettes végrehajtó kormányzati szerv, vagyis a Magyar Udvari Kancellária részére, mely az uralkodói autoritás mellett foglalt állást, mondván, hogy a földesurak és az egyes úrbéres közösségek közt esetlegesen érvényben lévő, a szolgáltatásokat, kötelezettségeket és jogosultságokat meghatározó szerződések, vagyis urbáriumok a tételes joggal ellenkeznek, tehát az uralkodónak joga van (mint a földesúr és parasztja felett álló autoritásnak) azokat megszüntetni, s új rendszert alkalmazni. Az ezeket felülíró uralkodói könnyí-

tések nyomán tehát „ezernyi áldás fogja kísérni Őfelségét”.²⁷ Egy Lipszében és a nagyszombati egyetemen tanult kancelláriai tanácsos, Festetics Pál, úgy foglalt állást, miszerint valóban tárgyalni kell az urbáriumok ügyéről, de ez legyen az országgyűlésen a tárgyalandó pontok közt az utolsó, és azután rögtön zárják be az ülést.²⁸

A királynő Festetics javaslata szerint járt el, s az 1764. június 17-re Pozsonyba összehívott országgyűlés előtt július 5-én olvasták fel a proposíciókat. A válaszfelirat szeptember 14-én kelt, s a régi koreográfia szerint a rendek közölték, hogy az adóemeléshez a legjobb akarattal sem járulhatnak hozzá, mivel a régi adóból fennlévő hátralék mutatja, hogy az „adózó szegény nép” [*misera contribuens plebs*] nem bírja az adó fizetését, s egyébként is az 1763. évi fagy tönkretette a szőlőket, ráadásul évek óta marhavész van az országban. A sérelmek közt természetesen szerepelt az úrbéri ügyekkel szemben való fellebbezés kérdése, mire az uralkodói válasz szerint, melyet a Kancellária készített el, nem a királynő nyomja el a parasztokat, s ezért nem tudnak adózni, hanem maguk az urak. Feltehetően a vitában érintett felek, vagyis az udvar, illetve az országgyűlés két táblájának semlegesítése érdekében gróf Grassalkovich Antal, a pénzügyekért felelős Magyar Udvari Kamara elnöke, 310 000 forintos adóemelési javaslattal élt, s így Magyarország évi adója már 3,6 millió forintra emelkedett volna. Az uralkodói válaszeirat azonban továbbra is a jogtalan földesúri követeléseket tiltó 1723. évi XVIII. törvénycikkre, a vármegye eljárási kötelezettségének elégtelen voltára hivatkozott, mire a rendek, arra számítva, hogy a királynőnek úgyszólván csak pénzre van szüksége, az általános követulasításokhoz képest további 300 000 forint adóemelést ajánlottak fel. Ezt követően Mária

Terézia december 15-i leirata, bár elismerte az adó emelését, de továbbra is kitért amellett, hogy a parasztok helyzetének javításával foglalkozni kell, már csak azért is, mivel felfogása szerint a megemelt adó csakis a parasztság sorsának könnyítése árán lehetséges, továbbá a rendek sérelmei közt úgyszólván szerepelt az úrbéri ügyekben való fellebbezés kérdése.²⁹

Az előbbi eseménysor felidézése azért is különösen figyelemre méltó, mert a rendeknek az eredeti uralkodói proposíciókhoz képest történt jelentősen megnövelt adómegajánlása sem tántorította el Mária Teréziát. Ezt az eltökéltséget erősítette meg 1765. március 22-én gróf Esterházy Ferenc magyar kancellárhoz intézett levelében is, melyben az udvarhoz eljuttatott további magyarországi panaszlevelek is szerepet játszhattak.³⁰ E levelek szinte mindegyikében azonos elemek szerepelnek, vagyis a korábbi cenzushoz, azaz a földesúrnak fizetendő pénzbeni járandóság emeléséhez képest a legsúlyosabb tehertételként jelent meg a robotszolgáltatás, a földesúr számára igásállattal vagy kézi napszámban végzett munka mennyiségének növelése, elviselhetetlen volta. Esterházy Miklós herceg kaposvári uradalmának jobbágjai ennek kapcsán arról írtak a királynőnek, hogy „[...] minden héten a mezőre kell robotolni járnunk, ahova is egy nap megérünk menni, két napot pedig kell szolgálnunk, az negyed napra házainkhoz érünk, addig is egynek koldulni kölltetik miglen robotolunk [...]”.³¹ S természetesen számtalan *excessus*ról, az uradalmi tisztek hatalmaskodásairól, vagy éppen egy-egy földesúr saját maga által elkövetett kegyetlenkedéséről Mária Terézia még nem is értesülhetett. A Borsod vármegyei Edelény lakosai nem keveset túrtak az Esterházy család zólyomi ágából származó gróf Esterházy István földesurasága alatt,

Festetics Pál kancelláriai tanácsos

aki a megözvegyült Forgách Ludmilla grófnő kezébe elnyerése után lett a mezőváros ura. Egy, a vármegyéhez eljuttatott panaszos irat szerint 1764-ben például „Kelemen Andris nevű mintegy tíz esztendő forma fiacskája midőn az Urasság Dézma Búzáját be hordatták volna, a szekerit állásnak csinálván a Kazal mellé és fiacskája az ökreit a Tallóra hajtván hogy ott mit gyermek tüzeckét csinált és kukoritzát süített, igen megvesszőztette a mezitelen alfélét ő Nagysága, el annyira, hogy a teste is kiszállott és csak alig gyógyulhatott meg”.³² Más alkalommal, amikor az egyik jobbágy a saját fia Esterházy közvetlen szolgálatából való elbocsátását kérte, a gróf egy bottal ütlegelni kezdte, de volt példa arra is, hogy egy másik gazdának a fél bajszát tépte le az arcáról.³³ Tegyük hozzá, hogy a dinasztia iránt elkötelezett Batthyány család nyugat-dunántúli birtokairól, így gróf Batthyány Lajos nádor falvaiból is bőven érkezett panasz. A Vas várme-

gyei bozsokiak és körmendiek sérelmezték, hogy az úrbéres parasztgazda kezén lévő földterület nagyságától függetlenül egyformán magas, 2 forintot is elérő pénzbeli járadékot, füstpénzt követelt a nádor, de túlzott robotoltatásról, a falu korábban szabad bíróválasztása helyett a földesúr emberének bírói székbe ültetéséről, vagy éppen tiszti hatalmaskodásokról is érkeztek hírek Bécsbe. Ugyanakkor az is igaz, hogy Vas vármegye vizsgálata a földesúr, adott esetben gróf Batthyány Lajos nádor saját kezelésben lévő majorsági földjeinek jobbágyok által történt erőszakos elfoglalásáról is beszámolt.³⁴

Az országban tapasztalható nyugtalanság, illetve az országgyűlés szembenállása miatt cselekedni kellett. Mindamellet az Államtanácsban megoszlottak a vélemények, minthogy a rendek szembeszegülése miatt Borié tanácsos a kamarai, tehát a kincstár kezelésében lévő állami uradalmakban vélte először kidolgozandónak és alkalmazhatónak az urbáriális regulációt, amit azután fokozatosan bevezethettek volna a Magyar Királyságban. Mária Terézia azonban az Államtanács egy másik tekintélyes tagja, gróf Friedrich von Haugwitz javaslatát fogadta el, vagyis a Magyar Királyság egészére nézve kidolgozandó szabályozás mellett döntött, s ennek nyomán 1765. április 9-én Festetics Pál kancelláriai tanácsos utasítást kapott a királynőtől az általános szabályozás kidolgozására.³⁵ Az országgyűlés berekesztését jelentő uralkodói leiratot május 21-én olvasták fel Pozsonyban, melynek egyik fontos kitétele szerint Mária Terézia családottságának adott hangot, hogy a rendek nincsenek tekintettel a közjó érdekeire, a törvénybe foglalt és méltányos rendezéstől elzárkóznak, viszont azt is kijelentette, hogy ő mindenképpen szívéen viseli a parasztság sorsát.

Az úrbéri rendelet kidolgozása és alkalmazása

Az uralkodónő és az Államtanács azzal a kényeszerű helyzettel szembesült, hogy nagyszabású elgondolásait országgyűlési megerősítés hiányában mégis a nemesség közreműködésére támaszkodva lehet és kell megvalósítania. Kiindulási alapot képezhetett a már érvényben levő paraszt és nemes közötti magánszerződések tartalmi elemeinek felülvizsgálata, s a változtatásokat ennek megfelelően lehetett kialakítani. Ugyanígy fontos adalék, hogy a Magyar Korona egy másik társországában, Szlavóniában, vagyis Verőce, Pozsega és Szerém vármegyékben már 1755-ben megtörtént a központi szabályozás.³⁶

A ténylegesen értékelhető javaslatok tekintetében Festetics Pál elaborátumában jelenik meg először a gondolat, hogy amennyiben az országgyűlés nem határoz meg normákat, úgy a megye vizsgálja meg, hogy hol vannak, illetve nincsenek urbáriumok, majd ezeket a régi urbáriumokat a törvénynek és az adott birtok minőségének (!) megfelelően a megye javaslata alapján a Helytartótanács dolgozza át. Az így elkészített urbárium azután mintaként szolgálna olyan közösségek esetében is, ahol nincs korábbi szerződéses viszonyt meghatározó urbárium.³⁷ Festetics tehát technikai, jogi és lélektani szempontokra egyaránt figyelemmel volt, vagyis tisztában volt azzal, hogy a nemesi vármegye közreműködése, így például konkrét adatgyűjtése nélkül lehetetlen a feladat elvégzése. De azzal is tisztában kellett lennie, hogy a kor magyarországi társadalmi meglehetősen szélsőségesen viszonyul majd a folyamat egészéhez, s ezt akár saját családján belül is megtapasztalhatta. A dinasztia iránt elkötelezett apja ugyan nem kárhoztatta a királynőt,

de számos levelében keserűen szólt fiához, akivel a sorok között kimondatlanul is érezte, hogy munkájával maga is részesévé vált a nemesség „sanyargatás”-ának.³⁸

Az előbbiekre tekintettel, vagyis az országos szabályozás előkészítéséhez szükséges hiteles információk begyűjtésének eszközeként a vármegyék delegáltjait is magukba foglaló bizottságok járták végig az úrbéres falvakat, településeket, s egységes szempontok alapján, kilenc pontból álló kérdőívre [*fassio*] támaszkodva gyűjtötték be a paraszti vallomásokot. Ennek eredményeképpen lehetett utóbb kidolgozni, vajon miből álljon a paraszti birtok alapegysége, mekkora legyen a jobbágytelek, melyhez majd arányosan mérve lehet hozzáigazítani a szolgáltatások mértékét. Rendkívüli jelentőségű, hogy a megkérdezettek között a bírón és esküdteken kívül jelen voltak a falu vénei, sőt a módosabb gazdák mellett a szegényebbek is, tehát gyakorlatilag a falu egész közössége. Az előljárók eskü alatt nyilatkoztak, a jegyzőkönyvet fel kellett olvasni, a tisztázatot a falu jegyzője még átnézhetette, s csak ezután került hitelesítésre a szöveg.³⁹

Természetesen a bizottságok megjelenése és működése nyomán különböző hírek terjedtek el, s nem egy helyen az indulatok is elszabadultak. Festetics Pál öccse, Festetics Lajos 1766-ban így írt az apjuknak, Festetics Kristófnak: „Azt beszélük, hogy Gróf Batthyány Imre, az urbáriumok által úgy megtanulta a szitkot, hogy az olvasás imádság mellett oly pajkosan szitkozódik, mint akármely kuruc. Már Posony vármegyében is vöröskői dominiuma Pálffyéknek rebellált [...]”.⁴⁰ Herceg Batthyány Károly Somogy megyei birtokán összezsépcsapásokra is sor került a vármegyei hajdúk és egyes falvak kapával, kaszával felfegyverkezett lakosai közt, akik közül néhányan utóbb Bécsbe

mentek a királynőhöz panaszra. A megye más helyein a robotmegtagadások következtében az uradalmak tisztjei pénzért voltak kénytelenek idénymunkásokat fogadni.⁴¹ Borsod vármegyében a hírhedtté vált Esterházy István gróf arra kényszerült, hogy „az Urbariumnak Publicatiójaig és annak tökéletes véghez meneteleig” előzetesen külön szerződést kössön az edelényi uradalom lakosaival, mindenekelőtt heti egy napi igás robotra csökkentve a korábban leginkább sérelmezett két napnyi igás, illetve három napnyi kézi robotkövetelést, mert különben senki sem dolgozott volna a saját kezelésű allodiális földjein.⁴² Ugyanezen időszakban Festetics Lajos, a Dunántúl egy másik vármegyéjéből, Tolnából azt írta apjának, hogy „[...] abban vannak és avégre szállottak ki az Polgárok, hogy egy átalán egy napot se akarnak robotolni az Földös Uraiknak, mégh len eő fölséghe kegyes parantsolattya, hogy az Mennyi nap számot dolgoztatnak nem érkezik [...]”.⁴³

A begyűjtött kérdőívek hihetetlen adatmennyiséget tartalmaztak, s rendkívül összetett képet nyújtottak az ország úrbéres állapotú népességének helyzetéről. Anélkül, hogy a kérdőív kilenc pontja mindegyikének országos vagy regionális, illetve megyénkénti részletes elemzésébe bocsátkoznánk, feltűnő, hogy a paraszti népesség állapotának feltárását célzó második pontra adott válaszok nagy része az 1723. évi LXI. törvénycikkben foglaltakkal összhangban örökös, valamint taxás, más kifejezéssel „szabadmenetelű” [*libertinus*] jobbágyok rétegét különbözteti meg. Ennek megfelelően változtak a szolgáltatási kötelezettségek is. Ismét csak Edelény mezőváros lakóinak példájánál maradva, azt láthatjuk, hogy jöllehet egy 1730-ból származó szerződés szerint „az egész erejű”⁴⁴ Gazda két Rhénes Forintokra, a két Marhás egy Tallérra⁴⁵, maga Házában lakó

Marhátlan Taxás egy Rhénesre, más házában lakó sellér pedig 24. krajczárookra Taxa fizetésre köteleztetett, ahhoz járult egy napi aratás, Hidak és Malom körül való munka Marhával vagy gyalog, a kilenczednek kiadása mindenféle életbül,⁴⁶ épületre való fa jelentés mellett és szabad elmenetel a Helységbül. De ennek nem állván mostani M[é]l[tó]s[á]g[o]s Urasság 1763dik Esztendőben erőszakosan más Contractust vett az Taxás emberektül⁴⁷. Jegyezzük meg, hogy a Szatmár megyei, tehát északkelet-magyarországi Károlyi-birtokokon a megkérdezett községek zömében is hasonló válaszokat regisztráltak.⁴⁸ Ugyanígy a Dunántúlon, az egymás szomszédságában lévő Zala megyei Alsóörsön szabadmenetelű, míg Felsőörsön örökös jobbágyokról tájékoztatott a felmérés.⁴⁹

Az állam szempontjából mindenképpen kulcsfontosságú volt az ötödik kérdés, mely így hangzott: „Hány és micsoda Szántó földekkel, Rétekekkel bir egy egész ház helyes Gazda? és hány köből vagy Posoni mérőt⁵⁰ vethet el azokba őszit és tavaszit? és hány szekér szénát kaszálhat, ezeken kívül a Réteken Sarnyút kaszálhat-e?”⁵¹ A királynő csak akkor remélhette az állami adók biztosítását, ha a kivetés alapját képező paraszti birtok alapegységét sikerül meghatározni, s ezt a földesúri kisajátítással szemben megvédeni, illetve az adott úrbéres közösség családfőinek státusával összhangba hozni. Óriási feladatot és felelősséget jelentett tehát Festetics Pál számára annak meghatározása, hogy a kialakítandó alapegység, vagyis a telek [sessio, fundus] nagyságának lokális megállapítása során az úrbéres családfő a korábbi időkhöz képest ne veszítsen földterületet. Ugyanilyen problémát jelentett, hogy az új egység szerint megállapított telekhányad alapján, amennyiben háromnegyed- vagy

éppen egész telkesnek minősülő besorolást kap a családfő, ezzel együtt a földesúr számára teljesítendő szolgáltatások is arányosan növekedést mutassanak. Ennek a megszokott gyakorlatnak [usus] a kiderítését szolgálta a hatodik és a hetedik kérdés, mely a földesúrnak teljesítendő munkakötelezettségeire, valamint a pénzbeli és természetbeni szolgáltatások módjaira, esetlegesen az utóbbinak pénzbeli megváltására kérdezett rá. A nyolcadik és a kilencedik kérdés a pusztá házhelyek, vagyis pusztá telkeknek a meglétét, illetve a kötelezettségek lerovása utáni költözés lehetőségét volt hivatott kideríteni.⁵²

Ilyen előkészületek után, vagyis a több ezer úrbéres közösség vallomása alapján került sor az uralkodói rendelet kiadására előbb 1766. december 29-én Sopron, Vas, Zala, Baranya, Somogy és Tolna megyére szóló hatállyal, majd pedig 1767. január 13-a után a többi megyében vette kezdetét az úrbéri „tabellák” összeállítása az egyes települések adottságainak számbavétele alapján.⁵³ A kilenc fő, illetve több alpontból álló rendelet első bevezető pontja azonnal utal az alapelvre, vagyis: „Mivel az Jobbágyoknak kötelességeit, s minden Adozásit az Jobbágy Helyeknek voltához, és Minéműségéhez költetik szabni, ezek pedig nem mindenütt egyarányosak; hanem az Határoknak Mivoltához, és azoknak egyéb jaszson Vételeihez, vagyis Fogyatközásaihoz szükséges azokat alkalmaztatni [...]”⁵⁴ Ezt követően a rendelet meghatározza az alapegységként szolgáló egész telek alkotórészeit, vagyis a házhely, udvar, szérűs- és veteményeskert, valamint a szántó és a rét. A belső telek nagyságát egységesen két pozsonyi mérőnyi elvetett területben, vagyis átlagosan 1200 négyszögöles holdban adja meg. A telekhez tartozó szántó nagyságát illetően viszont megyénkénti kulcs, vagyis a termőképess-

Cypidium Edeleny Classis 1^a

Kereszt és Vezeték Nevek.	Jobbágy Helynek Minémősége.			Jobbágy Helynek.		Kilenczed	Adózások.						Hold Nrn.			
	Jobbágy Helynek való.	Mivolta.		Belső	Külső		Egészítendő Szolgálat vagy Robot.	Egészítendő Szolgálat	Egészítendő Szolgálat	Adózások.						
		Pozsonyi Mérőre való.	Szántó Föld Hold.							Rét Ember Vagó.	Marnás Robot.	Vagy E. helett kézi Szolgálat.		Egészítendő Szolgálat.	Tüze való Fa.	Ponyás.
No.	Nap.	Flor.	öly.	Funt.	lcze.	No.	Flor.	öly.	Funt.	lcze.	No.	Flor.	öly.	Funt.	lcze.	
Mme D. Comitiissa	1	26	10	52	104											
Sepl. Edeleny	1	26	10	52	104											
Colon Perz. Marbia	1	26	10	52	104											
1 ^a Andreas Magyar	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
2 ^a Georg. Veban	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
3 ^a Paulus Szucs	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
4 ^a Mathias Spisak	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
5 ^a Martinus Palko	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
6 ^a Joseph. Sztecer	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
7 ^a Joh. Spisak Inf.	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
8 ^a Johan Malinko	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
9 ^a Emmericus Keko	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
10 ^a Michael Vozar	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
11 ^a Stephan Kelemen	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
12 ^a Johan Repas	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
13 ^a Stephan. Sigmond	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
14 ^a Stephan Molnar	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
15 ^a Nicolaus Kelemen	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
16 ^a Johan. Lukacs.	1	26	10	52	104		1	1	6	1	2	2	12			
17 ^a Gregorius Leko	1	13	5	26	52		1	1	3	1	1	1	6			
18 ^a Andz. Szteker	1	13	5	26	52		1	1	3	1	1	1	6			
19 ^a Georg. Palko	1	13	5	26	52		1	1	3	1	1	1	6			
20 ^a Johan Kelemen	1	13	5	26	52		1	1	3	1	1	1	6			
21 ^a Johan Kelemen	1	13	5	26	52		1	1	3	1	1	1	6			
22 ^a Stephan. Raba	1	13	5	26	52		1	1	3	1	1	1	6			
23 ^a Georg. Lukacs	1	13	5	26	52		1	1	3	1	1	1	6			
24 ^a Mart. Kinto	1	13	5	26	52		1	1	3	1	1	1	6			
25 ^a Andz. Malinko	1	13	5	26	52		1	1	3	1	1	1	6			
26 ^a Josephus Spisak	1	13	5	26	52		1	1	3	1	1	1	6			
Letus - -	21	204	550	210	1092		26	21	126	21	42	42	252			

*Urbár in Marbia
G. n. d. 1766.*

Részlet Edeleny urbáriumának tabelláiból

ség, illetve a bevallások szerint az úrbéresek kezén lévő terület szerint 3, 4, két megyében pedig 5 minőségi osztályt állapít meg. Sopron vagy Pozsony megye esetében mindössze 16 hold az első osztályú szántó, az alföldi megyékben viszont jóval nagyobb az arány, Békésben 34, Csanádban 36 hold. A többi osztályba sorolt szántóterület nagysága arányosan emelkedik. (Nyitra és Bereg megyében állapítottak meg 5. osztályba sorolt szántókat, vagyis az előbbi megyében 24 hold, az utóbbiban 28 hold tartozott egy egész telekhez.)⁵⁵

A nagyállattartáshoz szükséges szalastakarmány biztosítását a sarjúkaszás figyelembe vételével 2–3 minőségi fokozat szerint határozták meg. A rét nagysága 6–22 kaszás („ember kaszáló”, vagyis egy kaszás – *falcastrum* 800–1000 négyszögöl) közt váltakozott. A rendelet kimondta, hogy az irtások [*extirpatio*] nem számíthatók be a telki állományba, azokat csakis a megfelelő becsérték lefizetése ellenében veheti el a földesúr. A földesúr állataival együtt közös legelő, valamint erdőhasználatra, például épület- és tűzifa beszerzéséhez szükséges „faizás”-ra [*lignatio*], illetve erdei legeltetésre jogosult az úrbéres. A kisebb haszonvételek közül az úrbéres közösséget Szent Mihály napjától Szent György napjáig, illetve ahol nincs szőlőhegy, ott karácsonyig illeti meg a bormérés joga [*educillatio*].⁵⁶

Ezt követően a földesúrnak járó évi munka, pénz, termény mennyiségét szabta meg a rendelet. Egy egész telek után heti egy nap ígás, vagy két nap gyalogrobotot járt, 4 egész telek után évi egy hosszúfuvar [*longa vectura*]. A rendelet kizárta, hogy a földesúr a robot pénzbeli megváltását kikényszerítse, viszont a vármegye közreműködésével, jóváhagyásával történő ilyen jellegű szerződéses viszonyt engedélyezte. A census, vagyis házhely bérleti díja a telek nagyságától

függetlenül évi 1 forint volt. A töredéktelek alsó határát 1/8 telekben szabta meg a rendelet, a szolgáltatások pedig ennek arányában változtak. Az 1/8 telek alatti területet birtokló úrbéresek zsellér [*inquilinus*] besorolást kaptak. A házas zsellérek évi 1 forint cenzussal és 18, a házatlanok 12 nap kézi robottal tartoztak. A föld minden terméséből, továbbá bárányból, méhből, kecskegödölyéből, lenből, kenderből kilencedet, borból kilencedet vagy hegyvámot, s évi ajándékként 2–2 csirkét, kappant, 12 tojást, 1 icce [0,84 l] vaját, valamint 30 telek után egy borjút (megváltásként 1,5 forintot) kellett adni telkenként. Fontos megemlítenünk, hogy a szeszes italból szerezhető jövedelem szerzését is biztosította a rendelet, vagyis pálinkaégető fazék után, „ha azzal valósággal fog a jobbágy élni”, évi 2 forint fizetéssel tartozott.⁵⁷

A rendelet hatodik pontjától a földesúr jogai következtek, viszont ebben az esetben egyidejűleg a szabályozás védte az állami adó alapját képező jobbágytelket is. Az utód nélkül elhalt úrbéres családfő telkét ugyanis nem vehette hozzá a saját kezelésű földjeihez, s ezáltal nem növelhette az adómentes „curialis fundus” állományát. A jövedelemgeneráló tevékenységek sorában a vadászat, madarászat, halászat és a kocsmáltás továbbra is földesúri előjog maradt, csakúgy mint a fogadók, vámhelyek, mészárszékek működtetése. Mindamellet tiltva volt az úrbéresek fegyvertartása, az erdei termékekkel, például abroncsnak való vesszővel, vagy szőlőkaróval való kereskedés.⁵⁸ A rendelet a földesúr kötelességévé tette az elhalt úrbéres családfő árvái felletti gyámkodást, eltiltva a „jobbágy jószágának árából” befolyt összeg tíz százalékának visszatartását. (A rendelet hetedik pontjának második bekezdése alapján kerülhetett az árvák pénzbeli

öröksége, tőkéje nagykorúságukig az uradalmi pénztárakba, ily módon védve s kamattal gyarapítva a tőkét.⁵⁹) A rendelet számos egyéb kisserű, ám a mindennapokat megkeserítő földesúri visszaélést is eltiltott, így a földesúr borának jobbágyra kényszerített megvételét, vagy éppen a földesúr embereinek kényszerű eltartását, netán a termés begyűjtése során alkalmazott adminisztráció, vagyis „penna pénz” [*pennaticum*] felszámolását.⁶⁰ Végezetül felsorolja a rendelet a jobbágyokkal szemben a földesúri joghatóság erejénél fogva alkalmazható büntetések, így a bírságokon túl a fizikai fenyegetések formáit, valamint az úrbéres közösségek, települések előjáróinak választási módját.⁶¹ Elvi jelentőségű az utolsó, vagyis a kilencedik pont záróbekezdése, miszerint „Azon földes Úr, úgy annak Tisztyei-i, a’ kik a’ Jobbágyokat az Vármegyénél, vagy más föllebb-való Helyeknél tett jelentések, és Instantiájok-miatt meg-büntetik, szintén ugy, valamint az Jobbágyokkal kegyetlenül bánók, ítéltessenek.”⁶²

Az úrbéri rendelet mai szemmel hosszadalmasnak tűnő bevezetése, a tényleges gyakorlatba tételét jelentő településenkénti klasszifikáció jóváhagyása és kihirdetése, mely a Magyar Királyság esetében 1774-ig elhúzódott, azzal magyarázható, hogy a biztosok és összeírók által elévített javaslatokat a megyegyűlés megtárgyalta, majd a Helytartótanács elé terjesztették, végezetül legfelsőbb helyre, a királynő elé kerültek jóváhagyásra. S ez nem pusztán formalitás volt! Mária Terézia Festetics Pállal folyamatosan kapcsolatban állt, a konzultációkat követően a besorolásokat, felterjesztéseket az uralkodónő sok esetben újrátárgyalásra visszaküldette, s a telki állományt szinte minden megyében megemelte a megye eredeti javaslatához képest.⁶³

Az úrbéri rendelet mérlege

Amint az várható volt, a rendelet kidolgozása és végrehajtása során nem mindig sikerült az úrbéresek érdekeinek megfelelően eljárni. Ez alapvetően az újonnan megállapított teleknagysághoz, klasszifikációhoz szabott szántó, rét, valamint az irtások és szőlők területének csökkenésével függött össze az úrbéri rendeletet megelőző birtokláshoz képest. De a korábbi szabadmenetelűek és örökös jobbágyok közül is igen nagy számban sérelmezhettek, hogy a reguláció előtt kedvezőbb helyzetben voltak. A Zala vármegyei Alsóörs szabadmenetelű jobbágycsoportjai csak cenzussal tartoztak földesuruknak, a veszprémi káptalannak, s kilencedet sem adtak, míg a szomszédos Paloznak örökös jobbágyai szerződés szerinti robotszolgálatot teljesítettek, de ugyanúgy nem tartoztak kilenceddel.⁶⁴ Festetics Lajos apjához írt levelében számolt be arról, hogy Baranyában egyes helyeken a „pógárok a földre hányták a pátenseket”, s nem a királynő rendeletét, hanem ismét csak az „urak”, vagyis a magyar nemesség őket megrovidíteni akaró szándékát kárhoztatták. „Itt az Duna mellett az Parasztságh hasonló képpen mint Szala varmegyében zenebonáskodik, sőt Gróf Styrom⁶⁵ tisztartóján rajta is ütöttek, és agyon akarták verni [...]”⁶⁶ Másik példaként hozhatjuk fel Óbuda esetét, amikor 1770. augusztus 27-én Mária Terézia a Helytartótanácsra keresztül elrendelte, hogy a kamarai birtokon Pest vármegye végezze el a szükséges összeírást. Mindent egybevetve a kevés szántóval, réttel, tehát ígás- és hízó állatot alig tartani tudó, s jobbára szőlőből, kereskedésből élő közösség számára a korábban, vagyis 1766-ban megállapított szerződés készpénzre átszámított valamennyi szolgáltatás (census, robotmegváltás stb.) 2257 forint

tos összegéhez képest – azaz szigorúan az 1767. évi úrbéri rendelet valamennyi tétele alapján számolva – nem kevesebb, mint 4660 forintnyi készpénzt kellett volna leróniuk Óbuda jobbágy és zsellér gazdáinak! Természetesen több alkalommal is panasszal éltek, az új szerződést nem fogadták el, s bár a királynő – a Helytartótanács számításai alapján – részben enyhítette a kötelezettségeiket, 1776 decemberében sor került az új szabályozás szerinti szerződés megkötésére.⁶⁷

Az edelényiek számára azonban minden tekintetben könnyebbséget hozott az 1771. július 6-án elfogadott és kihirdetett urbáriális szerződés. Az egész jobbágytelekkel bíró gazdák 26 hold szántóterülettel, vagyis holdanként két pozsonyi mérővel bevethető 1200 négyszögöl nagyságú szántóval, valamint „tíz ember kaszáló” (egy kaszás – 800–1000 négyszögöl) réttel rendelkeztek.⁶⁸ A töredék telkesek arányosan kevesebb területtel bírtak. Az összesen hatvannégy egész vagy töredéktelkes jobbágy 1027 ¼ hold szántó és 397 ½ embervágó rét birtokosa lett, de összeírtak még házzal rendelkező hat zsellért, valamint hét házatlan zsellért is. Összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy a másodosztályú besorolást kapott ládbesenyői földek esetében 16 holdnyi szántóterülettel és 2,5 kaszás („embervágó”) réttel számoltak telkenként.⁶⁹ A két edelényi szőlőhegyen huszonöt úrbéres szőlőbirtokos is volt, 3–9 kapásnyi (1 kapás – 2–300 négyszögöl) szőlőterülettel. Fontos elem, s ez az életviszonyok tekintetében is előrelépést mutatott, hogy 1771 után gyakorivá vált az edelényiek részéről az „úrbéres kompetenziákon” felüli, vagyis a kimért telkiállományhoz képest fennmaradt, s a földesúrtól különböző szerződési feltételekkel hasznosítható szántók, rétek bérbevétele.⁷⁰ Ugyanígy megemlíthetjük, hogy az edelényiek

robotterhei az országos szabályozásnak megfelelően csökkentek, továbbá a büntetésekhez és a korábbi földesúri, illetve tiszti hatalmaskodásokhoz képest a helyzetük szintén javult. A külön robotnapokkal való büntetés érvényben volt, csakúgy, mint az „uraság széke”, vagyis bírósága által a testi fenytetés kiszabása, melynek során „erős, és egészséges személy az bünök mi-voltához képest leg-föllebb 24. páltza-ütéssel, az Aszszonnyi-állat pedig szinte annyi korbács csapással büntetessék”. Az elmulasztott robotért tizenkét pálca járt, de az egyéb vétkekért hosszabb-rövidebb „árestomot” (elzárást) is kiróhattak a tisztek.⁷¹ Edelényben tehát mindent összevetve egyértelműen javultak a körülmények, s a megváltozott hangulatot megfelelően érzékelteti, hogy egy alkalommal az este tíz óra utáni kocsmai mulatozással szemben fellépő uradalmi hajdút azzal intették le, „Hogy nekik a Gróff Katonája már a Korcsmában semmit sem parancsolna, mert ezt az Urbárium is nem úgy tartaná”.⁷²

Tekintsünk most el a további egyedi esetek ismertetésétől, s idézzünk fel az utóbbi idők kutatásai alapján néhány rendkívül figyelemreméltó adatot. Fónagy Zoltán számításai szerint összesen 27 978 816 holdnyi úrbéres területet regisztráltak a királyi biztosok és a vármegyék megbízottai. Ebből a nemesi magánbirtok az összes állomány 67,40%-át, azaz 18 859 404 holdat tett ki. A római katolikus egyházi birtokok esetében az arány 12,72% volt (3,5 millió hold), míg a kincstári birtokok esetében 7,91% (2,2 millió hold). Az egész és töredéktelkes jobbágy családfők száma 429 000 főre, a házas zsellérek száma 174 000 főre, a házatlanoké 40 000-re tehető.⁷³

Túl azon, hogy több példával is illusztrálva láthattuk, hogy az állami adózás érdekeinek megfelelően milyen egységesítési folyamatot eredmé-

nyezett az úrbéri rendelet, a kor paraszti társadalma számára túlnyomórészt kedvezőbb életminőséget hozott a királynő rendelkezése. Alig három generációval később a feudális gazdasági, társadalmi berendezkedést megszüntető 1848. évi április törvények vonatkozásában szintén meghatározó jelentősége volt az úrbéri rendeletnek, hiszen a parasztszaládok a használatukban lévő, jóllehet addig a földesúr tulajdonát képező úrbéres földterületek tulajdonosává váltak. Ha pedig az úrbéri rendelet megszületésének legfelsőbb, tehát uralkodói szintű háttérét kívánjuk értékelni, mindenképpen el kell ismernünk, hogy az alapelvekre vonatkozóan Mária Terézia önállóan is kifejtette nézeteit a tanácsosaival folytatott tárgyalásai során. Az úrbéri rendeletet kidolgozó Festetics Pál hátrahagyott iratai közt számos, a királynő kézírásával fennmaradt apró megjegyzés is igazolja, hogy a javaslatokat átolvasta. S bár az állam, a Habsburg-dinasztia érdekei minden tekintetben elsődlegesek voltak számára, ami a Magyar Királyság esetében mindenképpen versenyhátrányt eredményezett az örökös tartományokhoz képest, az alattvalói iránti felelősségérzet, adott esetben a kiszolgáltott helyzetben lévő parasztság életviszonyainak javítása iránt feltétlenül elkötelezett maradt. S az is kétségtelen, hogy Mária Terézia politikai öröksége, ha közvetett módon is, de mindenképpen hozzájárult ahhoz, hogy a kor magyarországi elitje, az addig kiváltságos helyzetben lévő nemesség különböző rétegei ráébredjenek az ország adózó népessége iránti felelősségükre, úgy amint az három generációval később tényleges politikai, gazdasági program formájában testet öltött a reformkorszak liberális nemesi ellenzékének tevékenysége során, a polgári berendezkedésű magyar állam megteremtése érdekében.

Bibliográfia és a Jegyzetek rövidítései

Kézírtos források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
Helytartótanácsi Levéltár C 59 No. 4160
Desseffy Levéltár (Lt) P 86 52. d. Fasc. C, P 89 2. d. No. 4, P 89 51. d. Fasc. L
Festetics Levéltár (Lt) P 235 117. d, P 245 24. d, P 276 XII. 9/b/20

Kiadott források

BÁRSONY–PAPP–TAKÁCS 2001
Bársony István – Papp Klára – Takács Péter: *Az úrbérendezés forrásai Bihar vármegyében. 1. köt. Az érmelléki és sárréti járás.* Debrecen, 2001, Erdély Történeti Alapítvány.

BÁRSONY–PAPP–TAKÁCS 2003
Bársony István – Papp Klára – Takács Péter: *Az úrbérendezés forrásai Bihar vármegyében. 2. köt. A szalontai és a váradi járás.* Debrecen, 2003, Erdély Történeti Alapítvány.

BÁRSONY–PAPP–TAKÁCS 2004
Bársony István – Papp Klára – Takács Péter: *Az úrbérendezés forrásai Bihar vármegyében. 3. köt. A belényesi járás.* Debrecen, 2004, Erdély Történeti Alapítvány.

BERÉNYI

Berényi Pál: *Skerlecz Miklós báró művei.* Budapest, 1914, Grill.

CSEH

Cseh Edit: A Békés megyei parasztlak válaszai a kérdőpontokra. In Erdmann Gyula: *Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből.* Gyula, 1989, Békés Megyei Levéltár. 279–394.

GAAL

Gaal Jenő: *Közgazdaságunk a Széchenyi előtti korszakban. Berzeviczy Gergely élete és művei.* Budapest, 1909, Grill.

H. BALÁZS

H. Balázs Éva: *Jobbágylevelek.* Budapest, 1951, Közoktatásiügyi Kiadóvállalat.

HORVÁTH 2001

Horváth Zita: *Paraszti vallomások Zalában. 1. köt. A Mária Terézia-kori úrbérendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Zala megye három járásában.* Zalaegerszeg, 2001, Zala Megyei Levéltár.

HORVÁTH 2006

Horváth Zita: *Paraszti vallomások Zalában. 2. köt. A Mária Terézia-kori úrbérendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Zala megye egerszegi, lövői és muraközi járásában.* Zalaegerszeg, 2006, Zala Megyei Levéltár.

KANYAR

Kanyar József: *Harminc nemzedék vallomása Somogyról.* Történelmi olvasókönyv. Kaposvár, 1989, Somogy Megyei Levéltár.

KELEMEN

Kelemen István: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Páliban. *Soproni Szemle*, 63. évf. (2009) 3. sz. 345–347.

MAGYAR

Magyar törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek (Csiky Kálmán fordítása). Budapest, 1901, Franklin.

PFÄHLER

Pfahler Károly: *Jus Georgicum Regni Hungariae et Partium eidem adnexarum*. Keszthely, 1820, Perger.

TAKÁCS–ÚDVARI 1992

Takács Péter – Udvari István: *Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária Terézia korából. Adalékok zempléni ruszin és szlovák községek történetéhez*. Nyíregyháza, 1992, Vasvári Pál Társaság Füzetei.

TAKÁCS–ÚDVARI 1995–1998

Takács Péter – Udvari István: *Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérrendezés korából. 1–3. köt.* Nyíregyháza, 1995–1998, Periférián Alapítvány.

TÓTH

Tóth Péter: *A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében. 1. köt. Magyar és latin nyelvű vallomások (1767)*. Sopron–Eisenstadt, 1998, Soproni Levéltár–Burgenlandi Tartományi Levéltár.

TIRNITZ

Tirnitz József: *A Mária Terézia úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében. 2. köt. Német nyelvű vallomások (1767)* *Antworten auf die Neun Fragepunkte der Maria Teresianischen Urbarialregierung in Komitat Sopron/Ödenburg*. Sopron-Eisenstadt, 1999, Soproni Levéltár Burgenlandi Tartományi Levéltár.

ÚDVARI 1991

Udvari István: *A Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlovák nyelvű dokumentumai. Adatok a szlovák nép gazdaság- és társadalomtörténetéhez*. Nyíregyháza, 1991, Vasvári Pál Társaság Füzetei.

ÚDVARI 1999

Udvari István: *A Mária Terézia-féle úrbérrendezés ruszin nyelvű forrásai*. Nyíregyháza, 1999, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

ÚDVARI 2003

Udvari István: *A Mária Terézia-féle úrbérrendezés forrásai magyarországi délszláv népek nyelvén. 1–2. köt. Bács vármegyei szerb és bunyeuác jobbágyok úrbéri bevallásai*. Nyíregyháza, 2003, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

WELLMANN 1967

Wellmann Imre: *A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében*. Budapest, 1967, Magyar Mezőgazdasági Múzeum.

Feldolgozások

ACSÁDY

Acsády Ignác: *A magyar jobbágyság története*. Budapest, 1906, Márkus.

IFJ. BARTA

Ifj. Barta János: Magyarország mezőgazdaságának regenerálódása 1711–1790. In Orosz István – Für Lajos – Romány Pál: *Magyarország agrártörténete*. Budapest, 1996, Mezőgazda. 33–79.

BERLÁSZ

Berlász Jenő: Az 1784-i erdélyi parasztfelkelés és II. József jobbagypolitikája. In Spira György: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790*. Budapest, 1952, Akadémiai Kiadó, 385–468.

BERNÁT

Bernát Gyula: *A magyar jobbágyfelszabadítás eszmeáramlatai 1790–1848*. Budapest, 1930, Pátria.

BÉLY

Lucien Bély: L’équilibre européenne: guerres et diplomatique. In Robert Muchembled: *Le XVIIIe siècle 1715–1815*. Paris, 1994, Bréal, 196–238.

ECKHART 1922

Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában*. Budapest, 1922, Budavári Tudományos Társaság.

ECKHART 1956

Eckhart Ferenc: A bécsi udvar jobbagypolitikája 1761–1790-ig. *Századok*, 90. évf. (1956) 1–2. sz. 69–125.

EMBER 1935A

Ember Győző: Mária Terézia úrbérrendezése és az államtanács. In *A Gróf Klebelsberg Kúnó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. 5. (1935) 103–149.

EMBER 1935B

Ember Győző: Magyarország és az Államtanács első tagjai. *Századok*, 119. évf. (1985). 9–10. sz. 554–664.

EMBER 1975

Ember Győző: Magyarország külkereskedelmi áruforgalma a XVIII. század második harmadában. *Századok*, 109. évf. (1975) 5–6. sz. 796–903.

FELHÓ 1970

Felhó Ibolya: *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. 1. köt. Dunántúl*. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó.

FELHÓ 1971

Felhó Ibolya: Mária Terézia úrbérrendezése Buda és Pest környéki helységekben. In Tarjányi Sándor: *Tanulmányok Budapest múltjából*. XVIII. köt. Budapest, 1971, Budapesti Történeti Múzeum. 121–159.

FÓNAGY

Fónagy Zoltán: *A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában*. 1–2. köt. Budapest, 2013, MTA BTK TTI.

GUNST

Gunst Péter: Az agrártörténetírás Magyarországon 1945 után. In Matolcsi János: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1965–1966*, Budapest, 1966, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 23–66.

H. BALÁZS 1954

H. Balázs Éva: A parasztság helyzete és mozgalmai (1780–1787). (A felvilágosult abszolutizmus parasztpolitikájához.) *Századok*, 88. évf. (1954) 1–4. sz. 547–568.

H. BALÁZS 1989

H. Balázs Éva: A felvilágosult abszolutizmus Habsburg variánsa. In Ember Győző – Heckenast Gusztáv: *Magyarország története 1686–1790*. 2. köt. Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó, 831–926.

HORVÁTH 2018A

Horváth Zita: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés historiográfiája és forrásai. In uő: *Paraszti társadalom Magyarországon az úrbérrendezés idején. Válogatott tanulmányok*. Miskolc, 2018, Miskolci Egyetemi Kiadó, 11–22.

HORVÁTH 2018B

Horváth Zita: A Zala megyei parasztság helyzete a 18. században az úrbérrendezés forrásainak tükrében. In uő: *Paraszti társadalom Magyarországon az úrbérrendezés idején. Válogatott tanulmányok*. Miskolc, 2018, Miskolci Egyetemi Kiadó, 27–84.

HÓMAN–SZEKFŰ

Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet. I–V*. Budapest, 1935², Egyetemi Nyomda.

KELLENBENZ

Hermann Kellenbenz: Germany. In Charles Wilson – Geoffrey Parker: *An Introduction to the Sources of European Economic History 1500–1800*. Ithaca, 1977, Cornell University Press, 190–222.

KURUCZ

Kurucz György: Földesúri terhek és úrbéri rendelet. In Krász Lilla – Kurucz György: *Edelényi hétköznapok a 18. században*. Budapest, 2014, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodás és Szolgáltatási Központ, 60–65.

MAR CZALI 1891

Marczali Henrik: *Mária Terézia 1717–1780*. Budapest, 1891, Magyar Történelmi Társulat.

MAR CZALI 1898

Marczali Henrik: *Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815). A magyar nemzet története. 3. köt.* Budapest, 1898, Athenaeum.

NEUPAUER

Neupauer Kamill: *Mária Terézia úrbérrendezése Bereg, Máramaros, Ung és Ugocsa megyében*. Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó.

N. KISS

N. Kiss István: Az agrár monokultúrák és Magyarország aktív külkereskedelmi mérlege, 16–18. század. In Für Lajos: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1981–1983*. Budapest, 1983, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 209–225.

RADY

Martyn Rady: *Customary Law in Hungary. Courts, Texts, and the Tripartitum*. Oxford, 2015, Oxford University Press.

ROMSICS

Romsics Ignác: *Magyarország története*. Budapest, 2017, Kossuth Kiadó.

SZABÓ 1933

Szabó Dezső: *A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában*. Budapest, 1933, Magyar Történelmi Társulat.

SZABÓ 1940

Szabó István: *A magyar parasztság története*. Budapest, 1940, Magyar Szemle Társaság.

SZIJÁRTÓ

Szijártó István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó.

VARGA 1952

Varga János: A parasztság állami kizsákmányolása a 18. század első felében. In Spira György: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790*. Budapest, 1952, Akadémiai Kiadó, 49–76.

VARGA 1967

Varga János: *A jobbagyi földbirtoklás típusai és problémái*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó.

VARGA 1969

Varga János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Budapest, 1969, Akadémiai Kiadó.

VÖRÖS 1952

Vörös Károly: Az 1765–66-i dunántúli parasztmozgalom és az úrbérrendezés. In Spira György: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790*. Budapest, 1952, Akadémiai Kiadó, 299–384.

VÖRÖS 1989

Vörös Károly: Az úrbéri rendelet. In Ember Győző – Heckenast Gusztáv: *Magyarország története 1686–1790*. 2. köt. Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó. 926–929.

WELLMANN 1952

Wellmann Imre: Az 1753-i parasztfelkelés. In Spira György: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790*. Budapest, 1952, Akadémiai Kiadó, 141–220.

Jegyzetek

- 1) MARCZALI 1891 299.
- 2) HORVÁTH 2018 14. ACSÁDY 394.
- 3) BERNÁT 5–85.
- 4) SZABÓ 1933 288.
- 5) HÓMAN–SZEKFŰ IV. 538–540.
- 6) ECKHART 1922 44–67. A kérdés további átfogó elemzéséhez: EMBER 1975 796–903. A mezőgazdasági termelés és export problematikájához: N. KISS 209–225. E megkötöttség hátrányait már a 18. század végi felvilágosult nemesi értelmiség, a korszak magyar közgazdasági gondolkodói is felismerték, mindenekelőtt Skerlecz Miklós és Berzeviczy Gergely. GAAL. BERÉNYI.
- 7) EMBER 1935A 103–149.
- 8) SZABÓ 1940 23.
- 9) GUNST 23–66. Lásd a korszak reprezentatív forráskiadványából az úrbéres népesség beadványait és panaszos leveleit Mária Terézia rendeletének időszakából: H. BALÁZS 1951 188–242.
- 10) GUNST 30.
- 11) VARGA 1952 49–76. WELLMANN 1952 141–220. VÖRÖS 1952 299–384. BERLÁSZ 385–468. Vö. H. BALÁZS 547–568. ECKHART 1956 69–125.
- 12) WELLMANN 1967. VARGA 1969.
- 13) NEUPAUER.
- 14) VÖRÖS 1989 926–929.
- 15) CSEH 279–394. ÚDVARI 1991, 1999. TAKÁCS–ÚDVARI 1992. TÓTH. TRINITZ. HORVÁTH 2001, 2006. BÁRSONY–PAPP–TAKÁCS 2001, 2003, 2004. ÚDVARI 2003. KELEMEN 345–347.
- 16) FÓNAGY.
- 17) ROMSICS 273–274.
- 18) H. BALÁZS 1989 868–870, 873.
- 19) ROMSICS 279. Vö. IJF. BAREA 73–74.
- 20) A hétéves háború célkitűzéseihez, vagyis a korábbi Bourbon-Habsburg rivalizálást lezáró 1748. évi aacheni békekötéshez képest létrejött új szövetségi rendszer lényegét illetően lásd a bécsi francia követ, Choiseul grófja számára 1759 júniusában Párizsból küldött utasítást: BÉLY 213. Szilézia ipari potenciáljáról mindent elmond, hogy évi 15 000 tonnányi nyersvas termelése a 18. század közepén megegyezett a Porosz Királyság egészében előállított mennyiséggel. KELLENBENZ 203.
- 21) SZIJÁRTÓ 35–36.
- 22) „Wann das grosse und fruchtbare Königreich Hungarn in eine rechte Verfassung gesetzt werden könnte, so wür e die Macht des durchleuchtigsten Ertzhauses verdoppelt, [...] Allein zum Unglück ist seine innerliche Verfassung noch so baschaffen, dass die Wohlfahrt des Königs und des Landes gegen einander streitet, und alles was diesem durch Verschleiss der Naturalien, Anlegung der Manufactuen, und durch das Commercium zugewendet würde, nicht dem Contribuenten, sondern dem, von allem Beytrag zu den Staatserfordernussen befreysten Adel zu Gut kommet, [...] Überdas halten alle Hungarn, so bald es gegen den Hof gehet, wie

die Kletten zusammen; und ich muss uns Teutschen zur Schande gestehen, dass sie uns zeithero übersehen, von der vollständigen Erkantnuss ihrer Verfassung abgehalten, und sich dagegen in unser Intrinsicum einzumischen, auch sich Credit, Vertrauen und Gnaden zu erwerben, Mittel gefunden haben; ohne dagegen ein Mindeste von ihren, dem Staat schädlichen Privilegiis abzuweichen, sondern solche viel eilender zu erweitern.” EMBER 1935B 663.

23) EMBER 1935B 663–664. H. BALÁZS 1989 871.

24) [...] die Wohlfarth des Staats nicht anderst als auf die Wohlfarth deren Untertanen begrundet werden möge [...]. Boriét a Staatsrat akták alapján idézi: EMBER 1935A 128.

25) H. BALÁZS 1951 190.

26) SZABÓ 1933 7.

27) „[...] mille benedictiones eadem Sua Maiestas habebit [...]” SZABÓ 1933 288.

28) MNL OL, Festetics Lt, P 235 117. d. fol. 375, 427–427v. SZABÓ 1933 7.

29) SZABÓ 1933 20.

30) „Ich, wie Ihme meine Willensmeinung onehin bekannt ist, ale unbillige Bedrückungen der Untertanen sorgfältigst behoben und abgestellt wissen will.” SZABÓ 1933 356.

31) KANYAR 162.

32) MNL OL, Dessewffy Lt, P 86 52. d. Fasc. C. fol. 45v.

33) KURUCZ 62.

34) H. BALÁZS 1951 210–212. SZABÓ 1933 59–60, 64, 230–256.

35) SZABÓ 1933 64.

36) FELHÓ 1970 11.

37) Lásd Festetics Pálnak apjához, Festetics Kristófhöz, a Helytartótanács korábbi tanácsosához, majd septemvirhez, a Hétszemélyes Tábla bírójához intézett beszámolóját a tervezett úrbéri rendelettel kapcsolatban: MNL OL, Festetics Lt, P 235 117. d. fol. 280, 457.

38) MNL OL, Festetics Lt, P 245 24. d. (nincs folio vagy tételszám).

39) WELLMANN 1967 14–17.

40) MNL OL, Festetics Lt, P 245 24. d. (nincs folio vagy tételszám).

41) KANYAR 162.

42) MNL OL, Dessewffy Lt, P 86 52. d. Fasc. C. fol. 19–20.

43) MNL OL, Festetics Lt, P 235 118. d. No. 2. (nincs folio).

44) Négy igás ökörrel rendelkező.

45) Tallér – 2 rhénes vagy rajnai forint.

46) Gabonafélékből.

47) MNL OL, Dessewffy Lt P 86 52. d. Fasc. C. fol. 17–18v.

48) VARGA 1969 182, 307–326.

49) HORVÁTH 2018 58.

50) Űrmérték: 62,5 l.

51) MNL OL, Dessewffy Lt P 86 52. d. Fasc. C. fol. 17–18v.

52) Uo.

53) VÖRÖS 1952 354. FELHÓ 1970 11. A munkálatok megyénkénti megkezdésének ütemezését lásd FELHÓ 1970 13–14.

54) MNL OL, Dessewffy Lt P 89 2. d. No. 4 fol. 24.

55) FELHÓ 1970 13.

56) MNL OL, Dessewffy Lt P 89 2. d. No. 4 fol. 24–25.

57) Uo. fol. 25v-30.

58) Uo. fol. 33.

59) Egyes nemesi családok, így a Festeticek keszthelyi ágának pénzügyi adminisztrációjában külön árwapéztári nyilvántartásokat, éves elszámolásokat vezettek. MNL OL, Festetics Lt, P 276 XII. 9/b/20 No.1.

60) Lásd a Buda és Pest környéki falvakban előforduló kisebb visszaélések formáit: FELHÓ 1971 126–127.

61) MNL OL, Dessewffy Lt P 89 2. d. No. 4. fol. 34–35.

62) Uo. fol. 33.

63) MNL OL, Festetics Lt, P 245 24. d. (nincs folio vagy tételszám). FELHÓ 1970 14.

64) HORVÁTH 2018B 58.

65) Utalás a magyar indigenátust nyert Lymburg-Styrum családra.

66) MNL OL, Festetics Lt, P 235 118. d. No. 2.

67) FELHÓ 1971 133–134, 138–139.

68) MNL OL, Dessewffy Lt P 89 2. d. No. 4. fol. 24–24v

69) MNL OL, Helytartótanácsi Lt, C 59 No. 4160.

70) Lásd az egyik 1774. március 17-én kelt szerződést. MNL OL, Dessewffy Lt, P 89 51. d. Fasc. L. fol. 261. A remanenciális földek problémájához lásd VARGA 1967 11–24.

71) MNL OL, Dessewffy Lt, P 89 2. d. No. 4. fol. 34–38v.

72) MNL OL, Dessewffy Lt, P 86 52. d. Fasc. C. fol. 147.

73) FÓNAGY I. köt. 31, 83–209.

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS

1717. május 13. – Bécsben megszületik Mária Terézia főhercegnő. Apja VI. Károly német-római császár (III. Károly néven magyar király), anyja Erzsébet Krisztina braunschweig-wolfenbütteli hercegnő.
1736. február 12. – Feleségül megy Lotaringiai Ferenc István herceghez. Házasságuk 19 éve alatt tizenhat gyermekük születik.
1740. október 20. – Apja halála után a korábban közjogi és diplomáciai garanciákkal is megerősített, a leányági örökösödést megengedő dinasztikus rendelkezés, a *Pragmatica Sanctio* értelmében Mária Terézia 23 éves korában átveszi a Habsburg-államok kormányzását. Társuralkodóként maga mellé veszi férjét, Lotaringiai Ferenc Istvánt. Uralkodói örökségére tartott igényét az európai hatalmak többsége nem ismeri el.
1740. december – II. Frigyes porosz király elfoglalja a Habsburg uralkodók jogára alá tartozó Sziléziai Hercegséget. Ezzel megkezdődik az osztrák örökösödési háború, amibe bekapcsolódik Franciaország, Bajorország és Szászország is.
1741. június 25. – Mária Teréziát Pozsonyban a Szent Márton-dómban Magyarország királyává koronázzák.
1741. július 31. – Károly Albert bajor választófejedelem csapatai elfoglalják Passaut, s ugyanezen a napon kiadott kiáltványában tiltakozik Mária Terézia magyar királlyá koronázása ellen.
1741. szeptember 11. – Pozsonyban, a tizenkét év szünet után összehívott országgyűlésen a magyar rendekhez fordul, hogy segítsenek koronáját fegyverrel megvédeni. A jelenlévő nemesek közfelkiáltással – „Vitam et sanguinem pro rege nostro!” – felajánlják életüket és vérüket Mária Terézia trónjának védelmére.
1741. november 26. – Károly Albert bajor választófejedelem (1742-től német-római császár) francia támogatással elfoglalja Prágát, de a következő év végén a királynő hadai visszafoglalják a várost.
1742. július 20. – Mária Terézia a Magyar Királyság kiváltságos rendjei közé emeli a görög katolikus (unitus) egyház főpapjait.
1742. december 24. – Mária Terézia elrendeli a protestánsok vallásgyakorlatát, hivatalviselését és tanulását korlátozó, még az apja, III. Károly idején kiadott *Carolina Resolutio* teljes körű végrehajtását.
1743. április 18. – Az uralkodónő ismételten megerősíti a Magyar Királyság területére 1691-ben betelepült szerbek kiváltságait.
1743. május 12. – Mária Teréziát Prágában a Szent Vitus-székesegyházban Csehország királynőjévé koronázzák.
1743. szeptember 13. – Anglia, Hollandia és Szardínia megbízottai, elismerve az uralkodónő felségjogait a Habsburg Birodalom országaiban, szövetségi szerződést írnak alá Wormsban a királynő diplomatáival.
- 1743 – Megkezdődik a schönbrunni kastély bővítése. Az épületegyüttes több szakaszban nyeri el mai arculatát.
1744. július 1. – Mária Terézia tábornoka, gróf Nádasdy Ferenc Strasbourgtól északra átkel a Rajnán, s Elzászban előrenyomul.
1744. augusztus 15. – II. Frigyes ismét hadba lép Mária Terézia ellen, elfoglalja Prágát, majd a királynő hadai novemberre kiszorítják Csehországból.
1745. április 15. – Mária Terézia tábornoka, gróf Batthyány Károly a bajorországi Pfaffenhofennél megveri III. Miksa választófejedelem, az időközben elhunyt VII. Károly fiának seregeit, melynek nyomán a bajor uralkodó április 22-én elismeri Mária Terézia örökösödési jogait.

1745. szeptember 13. – Károly Albert halála után Mária Terézia férjét, Lotaringiai Ferenc Istvánt választják német-római császárrá, I. Ferenc néven. Mária Terézia császárnéként nem koronáztatja meg magát, ezzel is hangsúlyozva a Habsburg Monarchián belüli uralkodói státuszát.
1746. április 6. – Mária Terézia uralkodó rendelettel megalapítja az Universal-Kommerzdirektoriumot, a Habsburg Birodalom kereskedelmi ügyeinek irányítására.
1747. július 10. – Mária Terézia szövetségese, III. Károly Emánuel szárd király és savoyai herceg hadai súlyos vereséget mérnek a franciákra a piemonti Asiettánál.
1748. október 18. – Az aacheni békeszerződés lezárja az osztrák örökösödési háborút. Mária Teréziát nemzetközileg is elismerik a Habsburg Monarchia uralkodójának, de le kell mondania Sziléziáról Poroszország javára.
1749. május 2. – Gróf Friedrich Wilhelm von Haugwitz, a *Directorium in publicis et cameralibus* elnöke vezetésével reformintézkedések sorozata kezdődik az állami- és katonai közigazgatásban, lefektetve az alapokat a birodalom átfogó modernizálásának irányába.
1749. május 13. – Megkezdődik a budai királyi palota újjáépítése Jean Nicolas Jadot tervei alapján Oraschek Ignác, majd pedig Franz Anton Hillebrant építészek vezetésével.
1749. december 30. – Az uralkodónő alapítványt létesít tíz magyar nemes fiatal tanulmányainak támogatására az általa alapított bécsi akadémián (*Theresianum*).
1750. október 15. – A Magyar Királyságban megindulnak az első, utasokat szállító postakocsi (delizsánsz) járatok.
1751. augusztus 19. – Mária Terézia vallásügyi rendelete, melyben egyebek mellett büntetéssel sújtja a katolikus vallásról protestáns vallások bármelyikére áttérőket, valamint megtiltja, hogy katolikusok protestáns iskolában tanuljanak.
1751. augusztus 10–12. – Mária Terézia és férje, I. Ferenc német-római császár, Gödöllőn vendégeskedik gróf Grassalkovich Antal kamarai elnöknél.
1751. november 1. – Az uralkodónő új katonai szabályzatot (*Regulamentum Militare*) ad ki a hadsereg elhelyezéséről, eltörli a jobbágyok ingyenes katonai fuvarkötelezettségét.
1752. május 18. – Mária Terézia utasítása a vármegyék élére kinevezett főispánok jog- és hatásköréről.
1752. október 26. – Uralkodói rendelet írja elő, hogy a Magyar Királyság vármegyeiben legalább egy állandó fizetett orvos és sebész működjön.
1753. augusztus 19. – Mária Terézia utasítására a Pozsonyban működő Helytartótanács állandó egészségügyi bizottsága átfogó egészségügyi rendelet kidolgozásába kezd.
1753. augusztus 30. – Az uralkodónő rendeletileg szólítja fel a katolikus megyéspüspököket, hogy ne erőszakos eszközökkel, hanem ígéhirdetéssel és vallásos oktatással igyekezzenek áttéríteni a protestánsokat.
1754. február 16. – Mária Terézia kereskedelem- és vámügyi rendelete, melyben a Magyar Királyság területére vonatkozó érvénnyel megszünteti a középkori eredetű harmincadvámot, s az árucikkek különböző csoportjaira 5–20%-os értékvámot határoz meg.
1755. január 4. – Mária Terézia újabb kereskedelemügyi rendelete, melynek értelmében a magyar kereskedő által behozott külföldi árukat 30%-os vám terheli, viszont az osztrák kereskedő, amennyiben külföldi árut ad el a Magyar Királyságban, visszaigényelheti a behozatalkor fizetett vámot.

1756. március 15. – Úrbéri rendelet bevezetése a Magyar Koronához tartozó Szlavónia három megyéjében.
1756. május 1. – Mária Terézia megbízottai szövetségi szerződést kötnek XV. Lajos francia uralkodóval Versailles-ban Poroszország ellen.
1756. augusztus 29. – II. Frigyes porosz király megelőző lépésként benyomul seregeivel Szászországba, megszállja Drezdát, s ezzel kezdetét veszi a hétéves háború.
1756. október 1. – II. Frigyes csapatai győzelmet aratnak a csehországi Lobositz (Lososice) mellett és Prágáig törnek előre.
1757. május 13. – Mária Terézia megalapítja a különleges hadi érdemeket elismerő katonai Mária Terézia-rendet.
1757. június 18. – A csehországi kolíni csatában az uralkodónő csapatai látványos győzelmet aratnak Poroszország felett.
1757. október 16. – Mária Terézia hadvezére, gróf Hadik András tábornok különítménye elfoglalja és megsarcolja Berlint.
1758. június 3. – Mária Terézia először használja a „Magyarország apostoli királya” címet, melyet XIII. Kelemen pápa brevéje is megerősít.
1759. március 12. Mária Terézia az örökös tartományok iparának védelme érdekében tilalmat rendel el a délnémet fémáruk behozatalára.
1759. augusztus 13. – Az egyesült Habsburg és orosz hadak súlyos vereséget mérnek II. Frigyesre az Odera-Frankfurt melletti Kunersdorfnál.
1760. szeptember 11. – Mária Terézia felállíttatja a Magyar Királyi Nemesi Testőrséget.
1760. december 10. – Mária Terézia kormányzati reformjának részeként elrendeli az Államtanács (*Staatsrat*) felállítását.
1761. március 10. – Báró Adolf Nicolaus von Buccow tábornokot Erdély katonai főparancsnokává nevezik ki.
1761. július 13. – A porosz háborúra tekintettel Mária Terézia tízmillió forint adósság átvállalására szólítja fel a magyarországi vármegyéket.
1762. június 24. – Az erdélyi főkormányzók (*Gubernium*) vezetésével megbízott Buccow tábornok erőszakos eszközökkel megkezdi a székely határőrség szervezését.
1763. február 15. – A hubertusburgi békekötéssel véget ér a hétéves háború. A birodalom egészét tekintve visszaállnak a háború előtti állapotok.
1763. február 25. – Rendelet az egykori Temes, Torontál, Krassó megyék területén kialakított Bánság benépesítésére.
1763. október 14. – Gróf Eszterházy Károly egri püspök az uralkodónőhöz folyamodik az általa alapított líceum orvoskarral is rendelkező egyetemmé nyilvánítása érdekében.
1764. április 3. – Német-római császárrá koronázzák Mária Terézia elsőszülött fiát, II. Józsefet.
1764. május 5. – Mária Terézia megalapítja a Magyar Királyi Szent István-rendet.
1764. június 17. – Mária Terézia e napra országgyűlést hív össze Pozsonyban. Az adó megemelését célzó uralkodói proposíciók mellett szerepel az úrbéres népesség jogállására, a földesúri visszaélésekkel szembeni védelmet jelentő törvény kidolgozása.

1765. március 20. – A királynő megbízza Festetics Pál kancelláriai tanácsost az úrbéri rendelet kidolgozásával.

1765. augusztus 18. – Mária Terézia férje, I. Ferenc német-római császár váratlanul meghal. A királynő ezentúl csak gyászruhában jelenik meg.

1765. november 11. – A gróf Batthyány Lajos halálával megüresedő nádori pozíció betöltésére nem tesz javaslatot, vejét, Albert szász-tescheni herceget nevezi ki Magyarország helytartójává.

1766. január 17. – Az uralkodónó biztost küld Vas vármegyébe, az erősödő parasztmozgalom lecsendesítésére.

1766 – Mária Terézia a Magyar Királyság lakatlan területeinek német lakossággal történő betelepítése érdekében pénzügyi alap létesítését rendeli el.

1767. január 23. – Kiadja az úrbéri rendeletet, amelyben Magyarországon egységesen szabályozza a jobbágyok terheit, kötelező szolgáltatásait.

1767. május 21. – II. József társuralkodóként rendeletet bocsát ki, mely uralkodói engedélyhez köti a pápai bullák kihirdetését a Habsburg Birodalomban, így Magyarországon is.

1767. augusztus 1. – Mária Terézia külön kormány szerv, a Horvát Tanács felállításáról rendelkezik a Magyar Korona három tagja, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia igazgatására.

1768. április 17. – II. József magyarországi körútra indul.

1768. augusztus 8. – Mária Terézia ipari növények termesztését rendeli el a kamarai birtokokon.

1768. december 31. – *Constitutio criminalis Theresiana* elnevezéssel új büntetőjogi kódex lép életbe az örökös tartományokban, alkalmazására részben Magyarországon is sor kerül.

1769. február 20. – A Helytartótanács felszólítja a római katolikus megyéspüspököket a katolikus lakosság összeírására.

1769. május 1. – Nagyszebenben bécsi kormányzati kezdeményezésre mezőgazdasági társaság alakul.

1769. május 4. – Összeül a szerb nemzeti kongresszus Karlócán.

1769. december 14. – A Helytartótanács közzéteszi Mária Terézia november 7-én kelt rendeletét, melynek értelmében a Nagyszombatban működő egyetem öt tanszéket magába foglaló orvostudományi karra bővíti.

1769 – Állandó hajóhidat létesítenek Buda és Pest közt.

1770. április 3. – A selmecbányai bányatisztképző iskola (*Bergschule*) akadémiai rangra emelkedik.

1770. szeptember 10. – Uralkodói rendelet jelenik meg az egyetem új működési rendjéről (*Norma studiorum*).

1770. október 4. – A Helytartótanács az egészségügy valamennyi területét érintő általános szabályozást (*Regulamentum sanitatis*) bocsát ki.

1770 – Magyarországon és az örökös tartományokban bevezetik a sorsjegyet.

1771. március 19. – Erdélyi Kereskedelmi Bizottság létrehozása, mely a bécsi Udvari Kereskedelmi Tanácsnak (*Kommerzhofrat*) alárendelten hivatott működni.

1771. június 21. – Az uralkodónó kezdeményezése nyomán Szent István ereklyéje Budára kerül, valamint elrendeli az államalapító király napjának augusztus 20-ai megünneplését.

1772. január 4. – Az uralkodónó elrendeli a könyvek kinyomtatás előtti cenzúráját.

1772. augusztus 5. – Szentpétervárott Mária Terézia, II. Katalin cárnő és II. Frigyes porosz király megbízottai megállapodást írnak alá Lengyelország első felosztásáról.

1772. szeptember 7. – A Helytartótanács elrendeli, hogy a nagyszombati egyetem vallási különbség nélkül köteles orvosdoktori licenciátust kiadni.

1773. február 12. – Mária Terézia rendeletet bocsát ki a cigánység letelepítése és munkához szoktatása érdekében.

1773. április 3. – Uralkodói rendelet tiltja el a kuruzslók működését.

1773. szeptember 21. – Mária Terézia rendeletileg közzéteszi a jezsuita rend feloszlataásáról szóló július 21-i pápai bullát.

1774. július 22. – Az uralkodónó kinevezi gróf Hadik András tábornagyot az Udvari Haditanács elnökévé.

1774. augusztus 19. – Mária Terézia a feloszlattott jezsuita rend vagyonát az államosított nagyszombati egyetemnek adományozza.

1775. június 15. – Mária Terézia az örökös tartományokat, Tirolt és a galíciai területeket kivéve, egységes vámterületté nyilvánítja, a Magyar Korona országai azonban továbbra is vámkülföldnek számítanak.

1775. október 12. – Uralkodói rendelet országainak szegényügyi szabályozásáról, így a szegényházak létesítéséről.

1776. március 22. – Mária Terézia rendeletet ad ki a kínvallatás eltörléséről.

1776. augusztus 9. – Az uralkodónó Fiumét a Tengeremellekkel együtt a Magyar Korona tartozékává nyilvánítja, s Trieszthez hasonló kereskedelmi kiváltságokkal ruházza fel.

1776. október 31. – A Helytartótanács Pest városának éjszakai világításáról rendelkezik az általános közbiztonság javítása érdekében.

1777. augusztus 22. – Tanügyi rendelet, a *Ratio Educationis* állami irányítás alá helyezi és egységesen szabályozza a magyarországi oktatásügyet.

1777. szeptember 26. – Mária Terézia rendelete nyomán az egyetem Nagyszombatból az ország fővárosába, Budára költözik.

1778. március 13. – Kitör a bajor örökösödési háború, mivel II. József örökölné a bajor trónt. A konfliktust II. Frigyes porosz királlyal kötött kompromisszum zárja le.

1778. június 6. – A királynő a Bánságnak a Magyar Királysághoz történő visszacsatolásáról rendelkezik.

1779. április 23. – Fiumét „visszacsatolja” a Magyar Korona országaihoz.

1780. január 1. – A cenzúra engedélyek birtokában Ráth Mátyás szerkesztésével megindul az első magyar nyelvű hetilap, a Magyar Hírmondó.

1780. március 25. – Mária Terézia a feloszlattott jezsuita rend vagyonából az állami oktatás anyagi háttérét biztosító tanulmányi alapot hoz létre.

1780. november 29. – Mária Terézia 63 éves korában meghal. Férje mellé temetik a császári (kapucinus) kriptába.

ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

A borítón: Mária Terézia magyar királynőként, ismeretlen festő műve, 1760 körül. Szépművészeti Múzeum, ltsz. 54.1776

Háttérkép: Albert herceg helytartói kinevezésének rendelete. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,

Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Benigna mandata (C 13), 1765. december 24.

Az előzőken: A magyar rendek hódolata Mária Terézia előtt a pozsonyi országgyűlésen,

Lorenz Neumayer (1796–1845) grafikája. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 9323

2. o. Damasztterítő Mária Terézia alakjával (részlet), 1745 körül. Selyemfonal, damaszt-szövés. Iparművészeti Múzeum, ltsz. 13330
6. o. Magyarország hódolata Mária Terézia előtt, Gottfried Bernhard Göz rézmetszete, 1745 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 8007
8. o. Mária Terézia koronázási kardvágása, Martin Engelbrecht Színezett rézmetszete, 1742 körül. Pozsony, Gallery of the City of Bratislava; photo © GMB archive, ltsz. C.7635
12. o. Udvari bankett ábrázolása, 1740-es évek. Erb-Huldigung Maria Theresiae Wien, 1740. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest
15. o. Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc ezüstérme, Peter Paul Werner munkája, Budapest Történelmi Múzeum, ltsz. 26.076
16. o. Kínvallatási módok ábrázolása. Constitutio Criminalis, 1769. I. melléklet 349–351.
17. o. Csigázás ábrázolása. Constitutio Criminalis, 1769. I. melléklet 349–351.
23. o. A Favorita, Mária Terézia fiatal éveinek kedvenc bécsi palotája, a Theresianum épülete a 18. század közepén Színezett rézmetszet. Krász Lilla és Kurucz György magántulajdona

24. o. Mária Terézia ezüsttallérja. Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. 1612
26. o. Philipp Wilhelm Hörnigk *Österreich über alles* című könyve első kiadásának címlapja; a munka, amely közel egy évszázadra meghatározta a Habsburg-udvar gazdaságpolitikáját
27. o. Mária Teréziának ajándékozott aranyból készült, üvegfalú tároló, tokaji „aranymorzsa” tartalmazó szőlőszemmel. In *Magyar Művelődéstörténet. 4. köt. Barokk és felvilágosodás*. Budapest, 1939, Magyar Történelmi Társulat, 206. o.
29. o. Adófizető paraszt, Martin Engelbrecht színezett metszete, 18. század vége. In *A magyarok krónikája*. Budapest, 1995, Officina Nova, 316. o.
30. o. Mária Terézia aranydukátja. Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. 1594
32. o. Tessedik Sámuel: A paraszt ember Magyarországon... című könyve magyar nyelvű változatának címlapja (1786); a magyar mezőgazdaság jobbítására útmutatást nyújtó könyv. In *A magyarok krónikája*. Budapest, 1995, Officina Nova, 331. o.
33. o. Fiume visszacsatolása Magyarországhoz, Dudits Andor historizáló festménye, 1895. In Marczali Henrik: *Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815)*. Budapest, 1898, Athenaeum /A magyar nemzet története 8/.
34. o. Nemesfémánya és -feldolgozás a Felvidéken, rézmetszet, 18. század. In *A magyarok krónikája*. Budapest, 1995, Officina Nova, 309. o.
35. o. Birkanyírás ábrázolása egy holicsi fajansztálon. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 1939.64
36. o. Mária Terézia kártyázó társaságban, rajz, 1751. A királynőtől jobbra Batthyány Károly, Nádasdy Ferenc, egy ismeretlen pap és Leopold Daun. In Vikol Katalin: *A Habsburg-birodalom keleti felén*. Budapest, 1989, Reflektor Kiadó, 35. o.
39. o. Mezei munkák ábrázolása, rézmetszet, 18. század. In *A magyarok krónikája*. Budapest, 1995, Officina Nova, 331. o.
43. o. Ismeretlen királyi nemesi testőr. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 1025
46. o. Hagyományos stílusú nemesi férfi, női és gyermek díszruha. 18. sz. közepe. Magyar Nemzeti Múzeum. In *Magyar Kódex* 3. kötet 407. o. Dabasi András fotója

52. o. Mária Terézia mint magyar királynő, ismeretlen festő műve, 1750 körül.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 2205 (Egykor a Királyi Kúria tanácstermében)
54. o. Lotaringiai Ferenc István német-római császár, Martin van Meytens műhelye, 18. század
56. o. Mária Terézia özvegyként, Anton von Maron műhelye, 1772 körül. Versailles
57. o. II. József koronás ábrázolása a Királyi Könyvekben, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A 57 52. köt. 1. o.
59. o. II. József ábrázolása a magyar koronával, részlet a 12. képről, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, S 11 No. 27
61. o. Albert szász-tescheni herceg mint a Magyar Királyság helytartója, ismeretlen festő műve, 1777. Bécs, Albertina
- 62–63. o. Mária Terézia koronázási emlékérem, Anton Franz Widemann műve, 1741.
Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. 64.193790
67. o. Mária Terézia mint magyar királynő, Franz Leopold Schmittner rézmetszete, 1751.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 1932/15
74. o. Edelény urbárium. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Dessewffy Lt, P 89 2. d.. No. 4. fol. 24
77. o. Mária Terézia koronázási kardvágása, André Basset rézmetszete, 1742 körül.
Pozsony, Gallery of the City of Bratislava; photo © GMB archive, ltsz. MD 056977
81. o. Festetics III. Pál (1722–1782) kancelláriai tanácsos, 1772-től grófi rangra emelve a Magyar Udvari Kamara alelnöke.
Ismeretlen itáliai mester mozaikportréja, 18. század második fele. Helikon Kastélymúzeum, K.6247
85. o. Részlet Edelény urbáriumának tabelláiból.
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Dessewffy Lt, P 89 2. d. No. 4. fol. 39
94. o. Mária Terézia lóháton, huszárok kíséretében, Johann Elias Ridinger rézmetszete, 1745 körül.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 3240
97. o. Mária Terézia főhercegnő tizenegy évesen, Andreas Møller festménye, 1727 körül.
Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie, 2115
- 98–99. o. Bécs látképe a Belvedere felől, Bernardo Bellotto festménye, 1760 körül.
Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie, 1669
101. o. Wenzel Anton Kaunitz-Rietberg gróf (1711–1794) portréja (1764-től herceg), ismeretlen osztrák festő műve, 18. század vége. Szépművészeti Múzeum, Régi Képtár, 93.10
102. o. A császári-királyi nemesi Theresianum és [a vele egyesített] Savoyai Lovagi Akadémia épülete Bécsben.
Österreichische Nationalbibliothek, FKB-Vues Österreich-Ungarn, Wien VIII, Wieden 11 KAR MAG
105. o. Pálffy Károly kancellár, Mark Quirin rézmetszete, 1790.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 3612
106. o. Mária Terézia a Szent István-rend nagymestereként, Wenzel Pohl festménye, 1765 körül.
Innsbruck, Hofburg, Giant hall (Riesensaal)
108. o. Az Udvari Könyvtár épülete, Karl Schütz színezett metszete, 1780 körül.
Österreichische Nationalbibliothek, b 207586-EPor: Tafel 6 POR MAG
110. o. Végh Péter, ismeretlen festő műve, 18. század. Kiscelli Múzeum, ltsz. 51.1259.11
113. o. Mária Terézia pandúrormesterrel, Johann Christoph Schmidhammer színezett rézmetszete, 1750 körül.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 1914/107
114. o. A Mária Terézia-emlékmű Bécsben
120. o. Közhuszár a Nádasdy-ezredből, David Morier festménye, 1748 körül.
Royal Collection Trust RCIN 406844 / His Majesty King Charles III, 2022
123. o. Gránátosok a Haller-, a Bethlen- és egy beazonosítatlan gyalogezredből, David Morier festménye, 1748 körül.
Royal Collection Trust RCIN 403391 / His Majesty King Charles III, 2022
125. o. Pálffy János tábornagy, ismeretlen festő műve, 18.század. Nemzeti Portrétár, 2178

127. o. Beleznay János altábornagy, ismeretlen művész munkája, 1754 előtt. Nemzeti Portrétár, 1726
128. o. Károlyi Sándor tábornagy, Jakobey Károly festménye, 18. század.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 53.255
132. o. Batthyányi Károly József tábornagy, Bajorország katonai kormányzója és osztrák Németalföld megbízott minisztere.
Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, 2003.1M
135. o. Nádasdy Ferenc tábornagy a kolíni lovasroham hőse, ismeretlen művész munkája, 18. század.
Österreichische Nationalbibliothek
139. o. A kolíni csata, Hyacinth de La Pegna festménye
141. o. A kolíni csata térképe, 1757. Országos Széchényi Könyvtár, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár TR 1.653
143. o. Hadik András tábornagy, Johann Georg Weikert festménye, 1783 körül.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 70.15
145. o. A Magyar Királyság allegóriája: Mária Terézia a Magyar Szent Korona Országainak képviselőivel és címereivel,
Zeller Sebestyén metszete. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 3237
146. o. Közhuszár a Károlyi-ezredből, David Morier festménye, 1748 körül.
Royal Collection Trust RCIN 406840 / His Majesty King Charles III, 2022

152. o. Az egri jezsuita patika Telekessy címeres, szögletes patikaedényei, 18. század második fele.
Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár. Blahák Eszter fotója
156. o. Gerard van Swieten egész alakos portréja. Karl Lorenz Gindl vázlatrajza alapján Karl Ruß által készített akvarell.
Österreichische Nationalbibliothek, Pb 9358,3 POR MAG
159. o. Köpölyharangok, 18. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeum,
Könyvtár és Adattár, ltsz. 70439.1. Blahák Eszter fotója
163. o. Gömör-Kishont vármegye főorvosa, Madács Péter (1729-1805) portréja, ismeretlen mester műve, 1770-es évek.
Basilides Bálint magántulajdona
164. o. Érvágó és érvágókészlet, 18. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeum,
Könyvtár és Adattár, ltsz. 69449.1-5. Blahák Eszter fotója
167. o. Orvosdoktor úti patikaládája, 18. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti
Múzeum, Könyvtár és Adattár. Blahák Eszter fotója

172. o. Gödöllő, Grassalkovich-kastély
174. o. Nagyvárad, a székesegyház alaprajza (terv)
176. o. Vác, a székesegyház alaprajza
177. o. Pest, a pálos (egyetemi) templom alaprajza
180. o. Tata, plébániatemplom. Kelényi György fotója
182. o. Tata, a plébániatemplom alaprajza
184. o. Pozsony, az egykori királyi vár átalakított homlokzata. Kelényi György fotója
185. o. Noszvaj, de La Motte-kastély. Kelényi György fotója
186. o. A budai várpalota az egyetem csillagvizsgálójával, J. E. Mansfeld – F. Pichler rézmetszete
189. o. Hatvan, Grassalkovich-kastély. Kelényi György fotója
190. o. Pécel, Ráday-kastély. Kelényi György fotója
193. o. Eszterháza (Fertőd), Esterházy-kastély
195. o. Nagyvárad, püspöki palota
196. o. Pozsony, érseki palota. Veszprém, püspöki palota. Kelényi György fotói
199. o. Győr, Apátúr-ház. Kelényi György fotója
200. o. Esztergom, Bottyán-ház. Esztergom, Meszéna-ház. Kelényi György fotói
202. o. Féltony, Harrach-kastély. Kelényi György fotója

204. o. A Szent István-rend megalapítása 1764-ben, Franz Anton Maulbertsch mennyezetfreskója az Egykori Magyar Udvari Kancellária tanácstermében, 1768. Martin Mádl fotója
206. o. Mária Terézia bevonulása Pozsonyba, 1741. június 25., rézmetszet. Debreceni Református Kollégium Múzeuma C.1968.12
207. o. Mária Terézia pozsonyi koronázása, Balthasar Ferdinand Moll öndomborműve Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc szarkofágján. Bécs, Kapuzinergruft
208. o. Mária Terézia megkoronázása a pozsonyi Szent Márton-templomban 1741. június 25-én, Salomon Kleiner (?) műve, lavírozott tus. Párizs, Bibliothèque de l'Institut national d'histoire de l'art, collections Jacques Doucet, OC 81
209. o. Mária Terézia megkoronázása a pozsonyi Szent Márton-templomban 1741. június 25-én, ismeretlen mester rézmetszete, 1741
210. o. Mária Terézia koronázási díszruhájából készült pluviálé. Egri Érseki Palota Látogatóközpont
213. o. Mária Terézia koronázási kardvágása, ismeretlen festő műve, 1750 körül. Körmend, Batthyány-kastély
214. o. Mária Terézia kardvágása a pozsonyi koronázási dombon, Martin van Meytens festménye, 1742 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 61
215. o. Mária Terézia kardvágása – Mária Terézia koronázási emlékérmének hátoldala, Matthäus Donner műve, 1741. Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. Jankovich 1126
217. o. Mária Terézia magyar királynóként, Martin van Meytens festménye, 1741–1745 között. Bécs, Bundesmobilienvverwaltung Sammlung MD 056977. Edgar Knaack fotója
Lotaringia Ferenc hadvezérként, Martin van Meytens műhelye, 1741–1745 között. Bécs, Bundesmobilienvverwaltung Sammlung MD 064317. Edgar Knaack fotója
218. o. Mária Terézia mint magyar királynő, Johann Baptist Glunck festménye, 1753. Fertőd, Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont Közhasznú Nonprofit Kft. (Egykor a soproni városháza tanácstermében)
219. o. Mária Terézia magyar koronázási ornátusban, ismeretlen festő műve, 1741 (?). Gödöllői Királyi Kastély
220. o. Mária Terézia magyar királynóként, Martin van Meytens köre, 1743 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 53.75 (Egykor a pápai Esterházy-kastélyban)
Damaszterítő Mária Terézia alakjával. 1745 körül. Selyemfonal, damaszt-szövés. Iparművészeti Múzeum, ltsz. 13330. Soltészné Haranghy Ágnes fotója
221. o. Mária Terézia magyar királynóként, Schmiedeli Dániel festménye, 1742. Pozsony, Gallery of the City of Bratislava; photo © GMB archive, ltsz. A 133 (Egykor a pozsonyi városháza tanácstermében)
222. o. Magyarország hódolata Mária Terézia előtt, Gottfried Bernhard Göz műve (mezzotinto, tempera), 1745 körül. Villingen-Schwenningen, Franziskanermuseum, ltsz. 11762
223. o. Mária Terézia lóháton, magyar nemessel, Franz Leopold Schmitner rézmetszete, 1745 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 10639
224. o. Mária Terézia magyar királynóként, Ismeretlen festő műve, 1760 körül. Bécs, Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie, 9090 (Egykor a Pálffy család tulajdonában)
225. o. Mária Terézia magyar királynóként, Martin van Meytens köre, 1750 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 54.1. (Egykor a bonchidai Bánffy-kastélyban)
226. o. Mária Terézia mint a Szent István-rend alapítója, Wenzel Pohl festménye, 1770 körül. Innsbruck, Hofburg, Riesensaal
227. o. A Budai Királyi Egyetem 1780. június 25-i megnyitó ünnepsége, Jakob Matthias Schmutzer tollrajza, 1780
229. o. Mária Terézia és családja, Johann Christoph Haffner műve (mezzotinto), 1754. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 10639
230. o. A budai királyi palota egykori királyói kihallgatási terme 1930 körül, a falon I. Ferenc József portréjával. MÉM-MDK, Fotótár, ltsz. 029752N
231. o. A pozsonyi vár 2011-ben rekonstruált díszterme Mária Terézia családjának portréival. Samuel Gabura fotója
233. o. A pozsonyi Mária Terézia-emlékmű. Erdélyi Mór felvétele, 1900 körül

234. o. A pozsonyi Mária Terézia-emlékmű töredékei a Magyar Nemzeti Múzeum kupolatermében 1928-ban. A *Magyarság* 1928. június 3-i képes mellékletének címlapja nyomán
235. o. Mária Terézia, Zala György szobra, 1911. A milleniumi emlékmű egykori bronzszobra a gödöllői kastély parkjában. A fénykép a Gödöllői Királyi Kastély tulajdona. Dabasi András fotója
236. o. Az eszterházai Esterházy-kastély Mária Terézia-szobája, 1894 körül. Iparművészeti Múzeum, Adattár, FLT 24317
237. o. A gödöllői Grassalkovich-kastély Mária Terézia-szobája. A fénykép a Gödöllői Királyi Kastély tulajdona. Zelnik Péter Zénó fotója
238. o. A gödöllői Grassalkovich-kastély Mária Terézia-szobája, 1940 körül. MÉM-MDK, Fotótár, ltsz. 10.535P

246. o. Udvari kalendárium, 1756, 10. o. Österreichische Nationalbibliothek, 544720-B
249. o. Mariazellt és a mariazei kegyképeket ábrázoló szentkép Mária Terézia tulajdonából, a hátlapján latin nyelvű imádság Mária Terézia kézírásával. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Habsburg család magyaróvári levéltára, Rokonok és egyéb személyek (P 1492), II. tétel – No. 7. (A. I. 1.)
250. o. Az Ágoston-rendiek temploma és a Lobkowitz-palota, Salomon Kleiner metszete. Österreichische Nationalbibliothek
253. o. Mária Terézia saját kezű feljegyzéseit tartalmazó dobozka, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 1492 II. No. 7. A. I. 1
254. o. Imádságoskönyv a Habsburg-család magyaróvári levéltárából. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Habsburg család magyaróvári levéltára, A család egyetemét érintő iratok (P 1490), IV. tétel, No. 1
256. o. Memento mori kép Mária Terézia cédulái közül. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 1492 II. No. 7. A. I. 1. No. 124
260. o. Mária Terézia gyászruhában, Josef Hauzinger festménye, 1773. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 2075 (Egykor a Nagyszombati Királyi Egyetem dísztermében)

266. o. Mária Terézia koronázási kardvágása 1741. június 25-én Pozsonyban, Elias Baeck rézmetszete, 1741. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 9317
268. o. A Magyar Királyság hódolata Mária Terézia és a trónörökös II. József előtt, Johann Daniel Herz rézmetszete, 1750. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 1939/128
271. o. Mária Terézia az 1741. évi pozsonyi országgyűlésen: a vitam et sanguinem-jelenet, 1800 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 53.685
272. o. Mária Terézia koronázási menete a pozsonyi Vásártéren 1741. június 25-én, Johann Daniel Herz rézmetszete, 1750. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 2105
274. o. Mária Terézia mint a Szent István-rend nagymestere, Johann Ernst Mansfeld rézmetszete, 1765. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 1924/5
275. o. Mária Terézia allegorikus alakok között, Johann Esaias Nilson rézmetszete. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 53.1118
278. o. Csilizradvány, templom
281. o. Szód, plébánia
284. o. Mária Terézia lovon, rézmetszet, 18 század vége. Piarista Múzeum, 2015.270.1.P
286. o. Mária Terézia a bálban, ismeretlen németalföldi mester rézmetszete, 18. század első fele. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 3285
291. o. Mária Terézia mint magyar királynő, Jan Caspar Philips rézmetszete, 1742/43. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 3242
295. o. Gógánváralja

302. o. Mária Terézia mint a Szent István-rend nagymestere, Johann Ernst Mansfeld színezett rézmetszete, 1765. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 0057 0047 0138
308. o. Mária Terézia magyar királynő, Martin van Meytens, festménye, 1759. Akademie der bildenden Künste Wien

RÉSUMÉ

KARL VOCELKA

DER BEGINN EINER NEUEN ÄRA – MARIA THERESIAS REFORMBESTREBUNGEN

Entgegen der Auffassung des 19. Jahrhunderts sieht die neuere Forschung Maria Theresia nicht nur als aufgeklärte Monarchin, sondern vielmehr als Erbin des Absolutismus und als Hüterin eines neuen Geistes der Nützlichkeit und Rationalität. Obwohl zur Zeit des Erbfolgekriegs (1740-48) bereits deutlich geworden war, dass umfassende Reformen in der Monarchie notwendig waren, erhielten diese Initiativen in den Jahren 1745/46 nicht genügend Schwung und wurden erst nach dem Ende des Krieges 1749 ernsthaft in Angriff genommen. Damals wurde das habsburgische Zentralarchiv gegründet, das bis heute das bedeutendste Archiv in Mitteleuropa ist. Das durch die Staatsreform geschaffene neue Verwaltungssystem beschränkte die Macht der Orden (was natürlich Widerstand hervorrief), überwachte die rationelle Verwendung der eingenommenen Steuern, versuchte aber auch, die - oft schwere - Last der Leibeigenen zu lindern und den Exzessen der oft anmaßenden Grundherren Einhalt zu gebieten. Es wurden auch die ersten Schritte zur Schaffung eines einheitlichen Rechtssystems unternommen, indem die Gesetze der Länder der Monarchie erfasst und der Codex Theresianum (1769), der das Zivilrecht harmonisierte, sowie die Constitutio Criminalis Theresiana, die den Grundstein für ein einheitliches Verfassungsrecht legte, im selben Jahr veröffentlicht wurden. Auch militärische Reformen waren dringend notwendig, und die kaiserliche Armee wurde nach dem erfolgreichen preußischen Modell in eine österreichische Armee umgewandelt. Die von den Ideen der Aufklärung beeinflusste Bildungsreform versuchte, die konfessionelle Erziehung einzudämmen, in Wiener Neustadt wurde die Militärakademie gegründet (1757), und für Kinder zwischen 6 und 12 Jahren wurde die Schulpflicht eingeführt. Nach der Auflösung des Jesuitenordens (1773) wurden alle Universitäten unter staatliche Kontrolle gestellt, und die traditionelle humanistische Ausbildung wurde durch neu eingerichtete Lehrgänge in Chemie, Botanik und Bergbau (Banská Štiavnica) ersetzt, während auch eine moderne kaufmännische Ausbildung eingeführt wurde. 1754 wurde die Kaiserlich-königliche Akademie für Orientalische Sprachen, heute eine diplomatische Akademie, gegründet, die auch die österreichische Orientalistik begründete, und 1772 wurde die Akademie der bildenden Künste in Wien durch den Zusammenschluss zweier früherer Institutionen ins Leben gerufen.

JÁNOS BARTA JR.

“GEMEINSAME MUTTER IHRER LÄNDER”

WIRTSCHAFT UND GESELLSCHAFT IN DER POLITIK VON MARIA THERESIA

Als Maria Theresia den Thron bestieg, zwangen sie die katastrophale Leere der Staatskasse und der kurz bevorstehende Erbfolgekrieg zur fast sofortigen Einführung finanzieller Maßnahmen. Die Sparmaßnahmen waren der Ausgangspunkt für die kameralistische Handelspolitik des Staates, die die Binnenwirtschaft durch Schutzzölle unterstützte, und für eine ganze Reihe von Maßnahmen zur Förderung von Landwirtschaft und Industrie.

In der Landwirtschaft konnte sich das System der Fruchtfolge, das in diesem Zeitraum ein höheres Niveau erreicht hatte, zwar nur stellenweise durchsetzen, aber die Verbreitung von Futterpflanzen im Ackerbau und die Viehzucht in der Tierhaltung bedeuteten durchaus einen Fortschritt. In der Industrie musste die im Erbfolgekrieg eingebüßte schlesische Schwer- und Textilindustrie ersetzt werden, doch die Städte der Erblände drängten auf die Beibehaltung der Zünfte. Gemäß den Grundsätzen des Kameralismus musste Ungarn die stärker industrialisierten Provinzen mit landwirtschaftlichen Gütern versorgen, was aber letztlich den Aufschwung der industriellen Entwicklung des Landes nicht verhindern konnte.

Die Sozialpolitik der Königin - obwohl sie in ihren Denkschriften stolz erklärte, sie wolle “die gemeinsame Mutter ihrer Länder” sein - war nicht darauf ausgerichtet, die traditionelle feudale Sozialstruktur zu ändern. Sie hielt es für natürlich, dass ein System sozialer Unterschiede auf Grund von Privilegien besteht, dass Geburtsprivilegien gegenüber Eigentum Vorrang haben und dass die Durchlässigkeit zwischen den verschiedenen Klassen eingeschränkt ist. Dies hinderte sie jedoch nicht daran, den politischen Einfluss des Adels einzuschränken (z.B. durch die lange Suspendierung des ungarischen Landtags), dem sie durch die Verleihung von Titeln und Auszeichnungen entgegenzuwirken versuchte. Andererseits schützte sie in den meisten ihrer Länder und Provinzen die zahlenmäßig stärkste, die meisten Steuern zahlende und die meisten Soldaten stellende Bevölkerungsgruppe, die Leibeigenen, vor den übermäßigen Ansprüchen der Grundherren, indem sie eine Urbarialverordnung erließ, in der das Höchstmaß der Frondienste festgelegt wurde.

KRISZTINA KULCSÁR

DIE KÖNIGIN, DER MITREAGENT UND DER STATTHALTER.

DIE REGIERUNG VON MARIA THERESIA IN DER ZEIT OHNE LANDTAGE

Die Zeit zwischen 1765 und 1790, also die Jahre der Mitregentschaft von Maria Theresia und Joseph II. (1765–1780) und später der Alleinherrschaft Josephs II. (1780–1790) ist im Wesentlichen dadurch gekennzeichnet, dass im Königreich Ungarn fünfundzwanzig Jahre lang kein Landtag einberufen wurde. Diese Tatsache lässt sich zum Teil durch den Unmut und die Enttäuschung der Königin über den ungarischen Adel, der 1764/65 seine Zustimmung zu ihren geplanten Reformen verweigerte, erklären. Der Beitrag untersucht die Gründe, warum zwischen 1765 und 1780 mehrere Landtage hätten einberufen werden können, sowie die Gründe, warum dies nicht geschah, und die Regierungsmethoden, die die Mitregentschaftsjahre charakterisierten. In diesen Jahren wurde die Innenpolitik des Königreichs Ungarn von dem Trio der Königin (Maria Theresia), des Mitregenten (Joseph II.) und des Statthalters (Herzog Albert von Sachsen-Teschen) geprägt, die endgültigen Entscheidungen wurden jedoch von Maria Theresia getroffen. Die königlichen Befehle und Verordnungen (Dekrete) kamen aus Wien und wurden zwischen 1724 und 1848 von dem Königlich-ungarischen Statthaltereirat mit Sitz in Pressburg (heute Bratislava) ausgeführt. Dieses Verwaltungsorgan hatte jedoch nicht nur zwischen 1765 und 1780 bzw. 1790, sondern während ihres gesamten Bestehens die Aufgabe gehabt, diese königlichen Verordnungen zu vollziehen. Die Studie widerlegt die Ansicht, dass das Königreich Ungarn „per Dekret“ nur in der Zeit ohne Landtage regiert wurde..

GYÖRGY KURUCZ

DIE UNVERGESSLICHE TAT DER „GUTEN KÖNIGIN“: DIE URBARIALVERORDNUNG

In den 1760er Jahren beschwerten sich die bäuerlichen Gemeinden, die die Hauptlast der Steuerlast trugen, zunehmend beim Wiener Hof, wodurch Maria Theresia und ihre Regierung sich als Verteidiger der von ihren Grundherren unterdrückten und zu übermäßigen Abgaben und Frondiensten verpflichteten Bauernschaft aufzutreten konnten. Das System der geregelten Leistungen und Pflichten wurde im Zuge der Urbarialverordnung von 1767 ausgearbeitet und eingeführt. Ziel der Studie ist es, alle Elemente des Vorgehens der Königin und ihrer Regierung zu erläutern und dabei die Besonderheiten des Verfassungssystems des Königreichs Ungarn hervorzuheben. Neben den bisherigen Forschungsergebnissen werden in den verschiedenen Fallstudien die Widersprüche und Schwierigkeiten bei der Vorbereitung sowie die positiven Auswirkungen der Urbarialverordnung auf das Leben der späteren Generationen aufgezeigt.

Nach dem Siebenjährigen Krieg stellten Maria Theresia und ihre Regierung unter dem Einfluss von Kanzler Graf Wenzel von Kaunitz zunehmend fest, dass das Königreich Ungarn nicht annähernd so viel zum kaiserlichen Gesamthaushalt beitrug, wie es die natürlichen Gegebenheiten und die Einwohnerzahl hätten erwarten lassen. Als Haupthindernis wurde der gesonderte öffentlich-rechtliche Status des Landes und die Steuerfreiheit des ungarischen Adels angesehen.

ZSOLT KÖKÉNYESI

DIE WIENER VERWALTUNG VON MARIA THERESIA UND IHRE UNGARISCHEN BEAMTEN

Als Maria Theresia 1741 in Bratislava zur Königin von Ungarn gekrönt wurde, bestanden die habsburgisch-ungarischen Beziehungen bereits seit mehr als 200 Jahren, da das Königreich Ungarn nach der Schlacht von Mohács (1526) Teil der Habsburgermonarchie wurde. Die Integrierung des Königreichs Ungarn in den gemeinsamen mitteleuropäischen Staat der Habsburger war ein langsamer und konfliktreicher Prozess. Der Integrationsprozess und der Stand der habsburgisch-ungarischen Beziehungen wird durch die Präsenz der ungarischen Elite in der Reichshauptstadt und ihre Rolle am Hof deutlich. Die Herrschaft Maria Theresias brachte die Beziehungen zwischen dem Hof und dem ungarischen Adel auf ein neues Niveau, was sich unter anderem auch in der Zunahme der Zahl der ungarischen Beamten in Wien eindrucksvoll zeigte. Die gegenseitige Abhängigkeit und Zusammenarbeit zwischen der Kaiserin und dem ungarischen Adel hatte zur Folge, dass in den zentralen Verwaltungsorganen immer mehr und immer höhere Positionen zugänglich wurden. Während der Regierungszeit Maria Theresias lassen sich zwei Parallelprozesse in den Wiener Verwaltungsorganen ausmachen. Einerseits versuchte die Theresien-Regierung alles daranzusetzen, die Habsburgermonarchie zu modernisieren und den internationalen Standards anzugleichen, wobei sie besonderen Wert auf die Professionalisierung der Wiener Beamtenschaft legte. Andererseits wurde parallel zu den institutionellen Reformen die Stellung der Beamten aus den Ländern der Heiligen Krone in der Reichshauptstadt in mehreren Wellen erheblich gestärkt. Ziel dieser Studie ist es, einen allgemeinen Überblick über diese beiden Prozesse zu geben, zunächst über die Funktionsweise und die Reformen des Verwaltungssystems und dann über die ungarischen Beamten nach Gesellschaftsschichten. Es ist wichtig zu betonen, dass nicht nur die aristokratische Elite (beispielsweise bekannte Mitglieder der Familien Esterházy oder Pálffy) von den neuen Möglichkeiten profitierte, sondern auch die Mitglieder des Niederadels (wie der Staatsrat József Izdenczy) oder sogar Bürger (wie der Direktor der Hofbibliothek Ádám Kollár).

ISTVÁN CZIGÁNY

DAS MILITÄR DES KÖNIGREICHS UNGARN IN DEN KRIEGEN VON MARIA THERESIA

Obwohl sich Karl VI., der deutsch-römische Kaiser, König von Böhmen und unter dem Namen Karl III. König von Ungarn, darum bemühte, das Erbrecht der Töchter in der Habsburger-Dynastie von allen europäischen Großmächten anerkennen zu lassen, wurden bei seinem Tod (1740) die Herrschaftsrechte seiner Tochter Maria Theresia von manchen angefochten. Der erste, der seinen Thronanspruch erklärte, war der bayerische Kurfürst Karl Albert, dem es gelang, die Unterstützung des alten Rivalen der Habsburger, Frankreich, zu gewinnen. Als erster zog jedoch König Friedrich II. von Preußen in den Krieg, der Schlesien erobern wollte. Damit begannen anderthalb Jahrzehnte der Erbfolgekriege und der Schlesischen Kriege.

Ende des Jahres 1741 sah es so aus, als würde die junge Königin ihr Reich verlieren. Der bayerische Kurfürst bemächtigte sich des Königreichs Böhmen und wurde Anfang des folgenden Jahres zum römisch-deutschen Kaiser gewählt. Die ungarischen Orden, die jahrhundertlang mit der Dynastie in einem bewaffneten Konflikt wegen der Loslösung des Königreichs vom Reich gestanden hatten, krönten nicht nur ihre Königin, sondern leisteten auch entscheidende militärische Unterstützung in den Kriegen Maria Theresias mittels der regulären Armee und des Adelsaufstandes. Zwischen 1741 und 1742 bewaffnete das Königreich Ungarn zusammen mit Siebenbürgen etwa 40.000 Soldaten zusätzlich zu den ungarischen Truppen der regulären Armee. Ein großer Teil von ihnen wurde später in reguläre Armeeeinheiten umorganisiert. Dies führte dazu, dass Mitte des Jahrhunderts fast ein Drittel des Militärs des Habsburgerreiches aus ungarischen Einheiten bestand. Eine der prominentesten von ihnen waren die Husaren, deren Leistungen ihnen einen europaweiten Ruf einbrachten. Die Rolle des ungarischen Offizierskorps nahm mit dem wachsenden Anteil des ungarischen Militärs zu. Viele von ihnen, wie Graf Ferenc Nádasdy, der Held der Schlacht von Kolin (18. Juli 1757), wurden Korpskommandanten. General Károly József Batthyány war jedoch bereits in den Kriegen der 1740er Jahre eigenständiger Heerführer, zunächst als Militärgouverneur von Bayern, dann als amtierender Minister der Österreichischen Niederlande und Kommandeur der dortigen kaiserlichen Truppen.

András Hadik, der Eroberer Berlins, wurde zum Präsidenten des Hofkriegsrates (1774) ernannt und zusammen mit Nádasdy für die Nachwelt auf dem Denkmal von Maria Theresia in Wien verewigt.

LILLA KRÁSZ

„ÜBER DIE DINGE, DIE DIE PROVINZEN GESUND ERHALTEN“

MARIA THERESIAS REFORMEN DES (ÖFFENTLICHEN) GESUNDHEITSWESENS

Die Ausübung von Macht im Dienste des Allgemeinwohls spiegelt sich in einer Reihe von Gesundheitsreformen wider, die in den Provinzen und Ländern der Habsburgermonarchie während der Herrschaft Maria Theresias durchgeführt wurden. Der Prozess der Einführung und Umsetzung dieser Reformen, der neuen Ordnung der humanen, geistigen und physischen Ressourcen im Zusammenhang mit Gesundheit und Krankheit, war komplex: Einerseits handelte es sich um eine „künstliche“ Ordnung, die durch normative Regeln in Form von Dekreten und Anweisungen festgelegt wurde. Andererseits war es eine Ordnung, die durch administrative Erkenntnisse und Systematisierung von beobachtbaren, beschreibbaren und erfassbaren Ärzten, Chirurgen, Apothekern, Hebammen sowie von Gesundheits- und Krankheitszuständen und allen damit verbundenen Umwelteinflüssen definiert war. Dieses System, das auf akademischem medizinischem Wissen und einem privilegierten Verwaltungs- und Kommunikationsnetz von Chefärzten basierte, mit einem differenzierteren Netz von Ausbildungs- und Gesundheitsverwaltungseinrichtungen im Hintergrund, wurde nach dem Tod von Maria Theresia weiter „verfeinert“. Die neue Art der Machtausübung im Gesundheitswesen, die sich der Wissenschaftlichkeit und Professionalität zuwandte, kam am deutlichsten während der Regierungszeit

Josephs II. zum Ausdruck, und es hat den Anschein, dass sie trotz aller Dramatik, der Eile, der fehlenden Detailgenauigkeit, der politischen Stagnation und dann des Widerrufs des josephinischen Systems in Ungarn auch schon kurzfristig eine Wirkung zeigte. Langfristig spiegelte sich dies ausdrücklich in der Entwicklung der ungarischen Medizinischen Fakultät nach europäischem Standard im 19. Jahrhundert wider.

GYÖRGY KELÉNYI

UNGARISCHE ARCHITEKTUR IM ZEITALTER VON MARIA THERESIA

Die Studie gibt einen Überblick über die ungarische Barockarchitektur, die sich in der vierzigjährigen Regierungszeit Maria Theresias in einem Land entwickelte, das nach der türkischen Besatzung und den Befreiungszügen verwüstet und weitgehend entvölkert war. Sie analysiert detailliert die architektonischen Gattungen und Gebäudetypen. Es werden die wichtigsten Grundriss- und Fassadenarten untersucht. Besonderes Gewicht wird auf die wichtigsten stilistischen Merkmale gelegt. Sie behandelt ausführlich die wichtigsten Werke der Kirchenarchitektur, analysiert die bahnbrechenden und einzigartigen typologischen Merkmale der Kathedrale von Vác sowie die sich erneuernde Kirchenarchitektur in Klöstern und Pfarreien sowie die baulichen und stilistischen Merkmale der Bischofspaläste (Oradea, Bratislava, Veszprém, Szombathely), die als Verwaltungszentren der sich neu bildenden Diözesen und auch zu Repräsentationszwecken dienten. Auch die Musterentwürfe der von adeligen Erzpriestern aus ihren Privatgütern errichteten Paläste werden behandelt, d.h. die von der Hofkammer und dem Hofbauamt in Wien erstellten Serien von Plänen für Pfarrkirchen auf dem Lande. Im Bereich der Profanarchitektur wird vor allem auf den unvollendeten ehemaligen Königspalast in Buda, der während der Regierungszeit der Königin umgebaut wurde, und den ehemaligen Grassalkovich-Palast in Gödöllő eingegangen, aber auch die so genannten Paläste im Grassalkovich-Stil werden ausführlich erläutert. Während der niedere und mittlere Adel in einfachen Gebäuden lebte, führten die Verfeinerung des gesellschaftlichen Lebens der Aristokratie und das Repräsentationsbedürfnis zur Verbreitung von luxuriös ausgestatteten Palästen. Die biografischen Daten der Bauherren und die Analyse der Archivquellen bereichern und nuancieren die historische Darstellung der Architektur dieser Zeit.

SZABOLCS SERFŐZŐ

DARSTELLUNGEN UND "GEDENKSTÄTTEN" VON MARIA THERESIA IN UNGARN

Maria Theresia ist einer der wenigen Herrscher der Habsburger-Dynastie, deren Gestalt im Gedächtnis der ungarischen Geschichtsschreibung bis heute lebendig und positiv konnotiert ist. Zur Entwicklung und zum Fortbestand des positiven Images der Königin hat auch die intensive künstlerische Darstellung von Maria Theresia beigetragen, von der zahlreiche Exemplare bis heute erhalten geblieben sind. Während der Regierungszeit Maria Theresias nutzte der Wiener Hof überaus bewusst und programmatisch die verschiedenen visuellen Medien seiner Zeit, um in der Sprache der Bilder breite Bevölkerungsschichten anzusprechen und auf diese Weise das öffentliche Bild vom Charakter der Monarchin, also das Image der Königin, zu prägen. Diese Nutzung der Medien zu politischen und repräsentativen Zwecken war nicht nur bewusst, sondern auch von extremer Intensität geprägt, weshalb man ohne Übertreibung sagen kann, dass Maria Theresia eine Art „Medienstar“ ihrer Zeit war. Von Gemälden, Skulpturen und Reproduktionen von Grafiken bis hin zu Münzen und Objekten der angewandten Kunst waren viele Medien Träger dieser bewussten „Imagepolitik“, der „visuellen Propaganda“ der Monarchin. Die Studie gibt einen Überblick über die inhaltlichen und formalen Charakteristika, die die Repräsentation Maria Theresias in Ungarn und als ungarische Königin in Mitteleuropa kennzeichneten, mit besonderem Augenmerk auf die ungarischen Aspekte ihrer Porträtkonographie.

KRISZTINA KULCSÁR

RELIGIÖSER ALLTAG AM WIENER HOF UND DIE PRIVATE RELIGIOSITÄT MARIA THERESIAS

Ziel der Studie ist es, die wichtigsten Bereiche der Spiritualität Maria Theresias und die Details des religiösen Lebens, die ihr Alltagsleben beeinflussten, darzustellen. Das frühneuzeitliche Wiener Hofleben war weitgehend davon bestimmt, dass die Monarchen zur katholischen Religion gehörten. Die Ereignisse und Feste des liturgischen Jahres bestimmten den Alltag: Häufige Kirchenbesuche und die Teilnahme an Prozessionen gehörten zum Wiener Hofleben. In der Habsburgermonarchie bildeten die festen und beweglichen Festtage Jesu Christi einen wesentlichen Bestandteil der öffentlichen Feierlichkeiten, die im Rahmen vorgeschriebener Zeremonien abgehalten wurden. Eine besondere Bedeutung kam der Marienverehrung zu, da die Jungfrau Maria die Schutzpatronin der Dynastie und der Monarchie, die „Magna Mater Austriae“ war. Seit dem 17. Jahrhundert verbreitete sich auch die Verehrung des heiligen Josef in der Familie Habsburg. Maria Theresia lebte ihren Glauben aber nicht nur in der Öffentlichkeit, sondern ihr ganzes Leben war von einer tiefen Religiosität geprägt. Religion und Beten spielten eine wichtige Rolle in ihrem strengen Tagesablauf, morgens, nach dem Aufstehen, nachmittags und auch vor dem Schlafengehen. Anhand der 133 handgeschriebenen Zettel, die in ihrer Bibel aufbewahrt wurden, gibt diese Studie einen Einblick in ihren persönlichen Glauben. Mittels ihrer Gebete sowie ihrer Lebensführungs- und religiösen Ratschläge können wir uns ein Bild von den inneren Gedanken und Gefühlen der Königin machen. Die Studie beweist auch, dass Religion für Maria Theresia nicht nur eine „öffentliche Angelegenheit“ war, sondern dass ihr Glaube aus innerer Überzeugung herrührte.

ZOLTÁN MAGYAR

DIE FIGUR VON MARIA THERESIA IN DER FOLKLORE

Die Studie stellt die volkstümlichen Überlieferungen über Königin Maria Theresia vor, die hauptsächlich auf ungarischen ethnographischen Daten beruhen. Während die Beurteilung mehrerer anderer Habsburger des 18. bis 20. Jahrhunderts in der ungarischen Folklore und im historischen Gedächtnis umstritten und ambivalent ist, hat sich in der Folklore ein positives Bild der Herrscherin, die 1740 auch dank der ungarischen Adelsorden auf den Thron kam, erhalten. Die Studie erläutert den historischen Hintergrund und die internationalen Zusammenhänge der Erzähltradition und stellt die wichtigsten thematischen Gruppen der Erzähltradition sowie die einzelnen Erzählformen vor und analysiert sie. Innerhalb dieser Folkloretraditionen liegt der Schwerpunkt auf den Gründungslegenden, die sich auf den Aufstieg bestimmter Adelsfamilien und das bauliche Erbe (Burgen, Schlösser, Kirchen, usw.) beziehen, auf verschiedenen anderen örtlichen Sagen, auf archaischen Folklore-Denkmalern, die die Königin als mythischen Helden darstellen, und auf der lange Zeit tabuisierten, aber als Teil der militärischen Folklore immer noch lebendigen erotischen Linie der Folklore über Maria Theresia. Maria Theresia ist eine der populärsten Gestalten der ungarischen volkstümlichen Sagen und Anekdoten, was sie trotz ihrer mitteleuropäischen Verbreitung aufgrund der Daten der letzten zweieinhalb Jahrhunderte in vielerlei Hinsicht zu einer einzigartigen ungarischen Folklorefigur macht.

RÉSUMÉ

KARL VOCELKA

THE BEGINNING OF A NEW ERA – MARIA THERESA’S REFORM EFFORTS

Contrary to 19th-century perceptions, more recent scholarship sees Maria Theresa not merely as an enlightened monarch, but rather as the heir to absolutism and the depository of a new spirit of utility and rationality. By the time of the War of Succession (1740-48), however, it had become clear that the Monarchy needed comprehensive reforms. However, these initiatives did not gain sufficient momentum during the initiatives of 1745/46 and were only really launched after the end of the war in 1749. At that time, the central archive of the Habsburgs was founded, which is still the most important archive in Central Europe today. The new public administration system created during the state reform reduced the power of the estates (this, of course, provoked opposition), supervised the reasonable use of collected taxes, but worked to alleviate the - often heavy - burden of serfdom, as well as to provide legal remedies against the excesses of the often overbearing landlords. Under the influence of the ideas of the Enlightenment, the educational reform tried to suppress religious education, the Military Academy was established in Bécsújhely (1757), compulsory education was ordered between the ages of 6 and 12. After the abolition of the Jesuit Order (1773), the universities all came under state control, the education of traditional humanistic education was replaced by the newly started courses in chemistry, botany, and mining (Selmechánya), but at that time commercial training with a modern approach also gained space. In 1754, the current diplomatic academy, the Imperial and Royal Academy of Eastern Languages, which also laid the foundation for Austrian orientalist research, was established, and in 1772, the Vienna Academy of Fine Arts was established by the merger of two previous institutions.

JÁNOS BARTA JR

„COMMON MOTHER OF HER COUNTRIES”

ECONOMY AND SOCIETY IN MÁRIA THERESA’S POLITICS

When Mária Theresa ascended the throne, the catastrophic emptiness of the treasury, as well as the war of succession that soon followed, forced her to take almost immediate financial measures. The austerity measures gave rise to the state’s cameralist policy, which was a trade policy supporting the domestic economy with tariffs, followed by a long series of measures to encourage agriculture and industry. In agriculture, the crop rotation system, which was operating at a high level during the period, was only able to gain ground in some places, but the spread of fodder crops in farming and stable keeping in animal husbandry definitely represented progress. In terms of industry, the heavy and textile industry of Silesia, which had been lost in the war of succession, had to be replaced, but this was hindered by the fact that the cities of the hereditary provinces strongly insisted on maintaining the guild framework. According to the principles of cameralism, Hungary had to supply the more industrialized provinces in the empire with agricultural goods, which ultimately could not prevent the upswing of domestic industrial development. With her social policy, the queen - although she proudly declared in her memoirs that she wanted to be the „common mother of her countries” - did not want to change the traditional and feudal nature of social structure. She considered the system of social differences based on privileges, the privileges of birth over wealth, and the restriction of the permeability of class boundaries to be natural. However, this did not prevent her from limiting the political influence of the nobility (e.g. by suspending the Hungarian Parliament for a long time), which she tried to counterbalance by bestowing titles and awards.

At the same time, she protected serfdom – the social stratum that provided the most soldiers and paid the most taxes – from the excessive demands of their landlords with regulations defining the maximum number of services that they owed to them.

KRISZTINA KULCSÁR

THE QUEEN, THE CO-RULER AND THE GOVERNOR:

THE REIGN OF MARIA THERESA IN THE PERIOD WITHOUT DIETS

The period between 1765 and 1790, namely the years of the joint rule of Maria Theresa and Joseph II (1765–1780) and the sole reign of Joseph II (1780–1790), is essentially characterized by the fact that no Diet was convened for twenty-five years in Hungary. This can only be partially explained by the queen’s resentment against and disappointment with the Hungarian nobles who at the Diet of 1764/65 refused to contribute to her planned reforms. The study examines the reasons for the policy of no-Diets between 1765 and 1780 as well as the governmental methods that characterized the period of co-rule. In this era, the Kingdom of Hungary was managed by the trio of the queen (Maria Theresa), the co-regent (Joseph II) and the governor (Duke Albert of Saxe-Teschen), with the ultimate decision making firmly in the hands of Maria Theresa. The royal orders (decrees, mandates) from Vienna were executed by the Hungarian Royal Lieutenancy Council based in Pozsony (now Bratislava) between 1724 and 1848. However, as the study shows, this government body managed the domestic policy of the country through decrees not only between 1765 and 1790 but throughout its entire operation and hence refutes the assertion that the Hungarian Kingdom was governed ‘by decrees’ only during the period without Diets.

GYÖRGY KURUCZ

THE MEMORABLE ACT OF THE „GOOD QUEEN”: THE URBARIUM DECREE

By the 1760s, complaints to the Viennese court from peasant communities, who bore the brunt of the tax burden, were becoming more frequent, and this allowed Maria Theresa and her government to act as the defender of the peasantry, oppressed by their landlords and obliged to provide excessive services. The system of regulated services and obligations was developed and introduced following the Urbarium decree issued in 1767. The study tries to shed light on all the elements of the procedure of the queen and her government, focusing on the peculiarities of the constitutional arrangement of the Kingdom of Hungary, and in addition to the research results so far, the various case studies shed light on the contradictions and difficulties of the preparation, as well as the positive effects of the Urbarium decree affecting the lives of later generations. After the Seven Years' War, Mária Theresa and her government, under the influence of Chancellor Count Wenzel von Kaunitz, saw more and more that the Kingdom of Hungary did not contribute nearly as much to the overall imperial budget as would otherwise be expected based on its natural resources and population. The main obstacle to this was thought to be the country's separate status under public law and the tax-exempt status of the Hungarian nobility.

ZSOLT KÖKÉNYESI

MARIA THERESA'S GOVERNMENT IN VIENNA AND ITS HUNGARIAN OFFICIALS

When Maria Theresa was crowned Queen of Hungary in Bratislava in 1741, Habsburg-Hungarian relations looked back on more than two hundred years of history, as the Kingdom of Hungary had become part of the Habsburg Monarchy after the Battle of Mohács (1526). The integration of the Kingdom of Hungary into the central European state of the Habsburgs was a slow and conflict-ridden process.

The presence of the Hungarian elite in the imperial city and their role at court reveal a lot about the process of integration and the state of Habsburg-Hungarian relations.

The reign of Maria Theresa raised the relationship of the court and the Hungarian nobility to a new level, which was also evidently shown in the rise of Hungarian officials in Vienna. It was the result of mutual interdependence and cooperation between the empress and the Hungarian nobility, that increasingly higher positions became available at central government bodies. During the reign of Maria Theresa in Vienna in the case of government bodies, two parallel processes could be detected. On the one hand, the Teresian government tried to do everything possible to modernize the Habsburg Monarchy and in order to reach international levels, during which it assigned a particularly important role to the professionalization of the Viennese administrative system. On the other hand, in parallel with the institutional reforms, the position of officials from the countries of the Holy Crown in the Imperial City showed a serious strengthening in several waves. The aim of the study is to provide a general overview of these two processes, firstly about the operation and reforms of the government system and then about the Hungarian officials by social strata. It is important to emphasize that not only the noble elite (that is, a well-known member of the Esterházy or Pálffy family) benefited from the newly offered opportunities, but commoners (such as State Councilor József Izdenczy) or even citizens (such as Ádám Kollár, director of the Court Library).

ISTVÁN CZIGÁNY

THE MILITARY OF THE HUNGARIAN KINGDOM IN THE WARS OF MARIA THERESA

Although the Holy Roman Emperor Charles VI (also Czech and Hungarian king under the regnal names of Charles II and III) attempted to have all significant European powers recognize her daughter's succession of the Habsburg dynasty, after his death (1740), the ruling rights of Maria Theresa were questioned by many. The Bavarian Elector Charles VII was the first to announce his claim to the throne, who also managed to obtain the support of the Habsburgs' old rival, France. First, however, King Frederick II of Prussia entered the war, wanting to gain Silesia.

This marked the beginning of the decade and a half of the succession and Silesian wars.

By the end of 1741, it seemed that the young queen was losing her empire. The Bavarian Elector acquired the Kingdom of Bohemia and was elected Holy Roman Emperor at the beginning of the following year. The Hungarian estates, which had centuries of armed conflict with the dynasty in connection with the separate status of the kingdom within the empire, not only crowned their ruler, but in the framework of the regular army and the noble uprising, provided decisive military assistance in Maria Theresa's wars. Between 1741 and 1742, the Kingdom of Hungary, together with Transylvania, put up about 40,000 soldiers in addition to the Hungarian units in the regular army. A significant part of them were later organized into regular formations. As a result, by the middle of the century, almost a third of the military of the Habsburg Empire was made up of units from Hungary. Prominent among them was the Hussar team, which gained a European reputation with its performance. Along with the weight of the Hungarian military, the role of Hungarian officers increased. Several of them, such as Count Ferenc Nádasdy, the hero of the Battle of Kolín (July 18, 1757), became corps commanders. Field Marshal József Károly Batthyány, however, was already an independent army commander in the wars of the 1740s, first the military governor of Bavaria, then the acting minister of the Austrian Low Countries and the commander of the imperial troops stationed there. András Hadik, who sacked the city of Berlin, on the other hand, became the president of the Court War Council (1774) and, together with Nádasdy, immortalized his figure in the statue of Mária Terézia in Vienna.

LILLA KRÁSZ

„OF THOSE THINGS WHICH SERVE TO PRESERVE THE HEALTH OF THE PROVINCES” MÁRIA THERESA'S (PUBLIC) HEALTH REFORMS

The exercise of power in the service of the common good is reflected in Maria Theresa's health care reforms, implemented in the provinces and countries of the Habsburg Monarchy during her reign. The process of introducing and implementing reforms, the new order of human, mental and physical resources related to health and illness had a complex nature. On the one hand, it was an „artificial” order, laid down by normative rules in the form of regulations and instructions. On the other hand, it was an order that was defined by observable, describable, recordable physicians, surgeons, pharmacists, midwives, and by understanding health and disease conditions and their related environmental effects through administrative means and systematisation.

In the field of healthcare, the new modality of power exercised in the direction of scientificness and professionalism was most characteristically manifested during the reign of Joseph II. It seems that despite all the drama, the hastiness, the lack of detail, the political stagnation and then reversal in Hungary, it produced registrable results even within a short space of time. And in the long run, it was clearly shown in the development of the Hungarian medical school that appeared during the 19th century and was of European standards.

GYÖRGY KELÉNYI

HUNGARIAN ARCHITECTURE IN THE ERA OF MARIA THERESA

The study reviews the Hungarian Baroque architecture developed during the forty years of the reign of Mária Theresa in a country devastated and largely depopulated after the Turkish occupation and the liberation campaigns. It analyzes architectural styles and types of buildings in detail. It examines the most important floor plans and facade types. It places special emphasis on the most important style features. It discusses the most important works of ecclesiastical architecture in detail, and in addition to the renewed church architecture of the monastic orders and parishes, it also analyzes the pioneering and unique features of the Vác Cathedral. Furthermore, it covers the structural and stylistic features of the episcopal palaces (Nagyvárad, Bratislava, Veszprém, Szombathely) that served as the management center of the reorganized dioceses and also for representational purposes. The palaces, which were built by aristocratic archpriests from their private estates, are also discussed in terms of their type designs, namely the series of plans that the Court Chamber and the Hofbauamt in Vienna drew up for parish churches in the countryside. Of the secular architecture, the former royal palace in Buda, which was reborn but still unfinished during the reign of the queen, and highlights the former Grassalkovich castle in Gödöllő, but also presents the so-called Grassalkovich-style castles in detail. While the gentry of the time still lived in simple buildings, the sophistication of the nobility's social life and the need for representation gave birth to the spread of luxuriously decorated palaces. The biographical data of the builders and the analysis of archival sources enrich and shade the historical presentation of the architecture of the period.

SZABOLCS SERFŐZŐ

IMAGES AND „MEMORIAL SITES” OF MARIA THERESA IN HUNGARY

Maria Theresa is one of the few rulers of the Habsburg dynasty whose figure, still to this day, has a positive connotation and lives vividly in Hungarian historical memory.

The intensive representation of Maria Theresa in the visual arts greatly contributed to the birth and preservation of the Queen's positive image, many of whose relics have survived to this day. During the reign of Maria Theresa, the Viennese court used the various visual media of its time in an extremely conscious and programmatic manner in order to address broad sections of society in the language of pictures, and in this way shape the public representation of the monarch's character, namely the image of the Queen. This use of the media for political and representational purposes was characterized not only by consciousness but also by extreme intensity, which is why it is not an exaggeration to say that Maria Theresa was a kind of „media star” of her time.

From paintings, sculptures and reproductions of graphic works to coins and objects of applied art, several artforms were the vehicles of this conscious ‚image policy’, the ‚visual propaganda’ of the monarch. This study provides an overview of the specific features of the content and form that characterized the Hungarian and Central-European representation of Maria Theresa, with special attention to the Hungarian aspects of her portrait iconography.

KRISZTINA KULCSÁR

RELIGIOUS EVERYDAY LIFE AT THE VIENNESE COURT

AND THE PRIVATE RELIGIOSITY OF MARIA THERESA

The aim of this study is to present the most important areas of Maria Theresa's spirituality and the details of her religious life which greatly influenced her everyday routine. The Catholicism of the Habsburg rulers was a major factor in the court life of early modern Vienna. The court calendar was determined by the feast days of the liturgical year, primarily marking the events in the life of Jesus Christ. Frequent church attendance and participation in processions were key elements of daily life at court. The Virgin Mary was the ‚Magna Mater Austriae’, the patroness of the dynasty and the monarchy, therefore, the veneration of Mary was of particular importance. In the 17th century, the veneration of St. Joseph was also widespread in the Habsburg family. However, Maria Theresa did not only live out her faith publicly but her entire life was characterized by a deep religiousness. Praying played a significant role in her strict schedule, after waking up, in the afternoon and before going to bed. Based on the 133, handwritten notes kept in her Bible, the study reveals her personal faith. With the help of her prayers, invocations, advice on life and faith, we gain insight into the queen's inner thoughts and feelings. After 1765, as a widow, commemoration of the dead and spiritual preparation for death played a major role in her life. The study proves that for Maria Theresa religion was not merely a ‚public matter’ but her faith stemmed from inner conviction.

ZOLTÁN MAGYAR

THE FIGURE OF MARIA THERESA IN FOLK TRADITION

The study presents the folklore traditions about Queen Maria Theresa, based mainly on Hungarian ethnographic data. While the perception of several other 18th-20th century Habsburgs is controversial and ambivalent in Hungarian folklore and historical memory, a rather positive image has been preserved of the queen who came to the throne in 1740 owing to the Hungarian nobility. Based on the legends and anecdotes about her, the study outlines the historical background of the narrative tradition and its international connections, as well as presents and analyzes the main topic groups of the tradition, as well as some narrative types separately. Within these folk poetry traditions, the founding tales related to the rise of individual noble families and the built heritage (castles, castles, churches, etc.), various other locally-related tales, archaic folklore monuments depicting the queen as a mythical heroine, and the the topic group that was considered taboo for a long time, but continues to live on as part of military folklore, which forms the erotic side of the folk tradition about Maria Theresa. Maria Theresa is one of the most popular protagonists of Hungarian folklore, and despite her Central European appearance, the last two and a half centuries have shown that she is still one of the most popular figures in Hungarian folklore in many respects.

AZ EMLÉKKÖNYV SZERZŐI

BARTA JÁNOS (ifj.), DSc., professor emeritus, Debreceni Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar, Egyetemes Történeti Tanszék

CZIGÁNY ISTVÁN, CSc., nyugalmazott igazgatóhelyettes,
Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténeti Intézet és Múzeum

KELÉNYI GYÖRGY, DSc., professor emeritus, Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészettörténeti Intézet

KÖKÉNYESI ZSOLT, PhD., tudományos munkatárs,
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Kora Újkori Történeti Tanszék

KRÁSZ LILLA, PhD., történész, egyetemi docens,
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Kora Újkori Történeti Tanszék

KULCSÁR KRISZTINA, PhD., történész, levéltáros,
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
1945 előtti Kormányzervek Osztálya

KURUCZ GYÖRGY, CSc., történész, egyetemi tanár,
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészeti és
Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet,
Kora Újkori Történeti, Gazdaság- és Művelődéstörténeti Tanszék

MAGYAR ZOLTÁN, PhD., néprajzkutató, tudományos főmunkatárs,
ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet

SERFŐZŐ SZABOLCS, PhD., művészettörténész, főmuzeológus,
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

VOCELKA, KARL, a.o. Prof., osztrák történész, a bécsi egyetemen
az Institut für Österreichische Geschichtsforschung nyugalmazott
rendkívüli professzora, az 1989 óta a kora újkor kutatására specializálódott
Institut für die erforschung der frühen Neuzeit alapító elnöke

MARIA THERESIA DEI gratiā Romanorum Imperatrix Vidua,
ac Hungariae, Bohemiae, Dalmaticae, Croatiae, et Slavoniae Regi-
na Apostolica; Archi-Dux Austriae &c. &c.

Reverendi, Spectabiles, ac Magnifici, Magnifici item, et Egregij, Fideles
Nobis dilecti. Materna Cura, Sollicitudoq; Nostra, quā in hereditarium
Nostrum Hungaricae Regnum indecemer ferimus a Nobis exerit: ut
vacante Palatini, et Locumtenentis in praefato Regno nostro Dignitate;
Eousq; etiam donec Generalis Regni Dieta pro alterius Palatini Electio-
ne a Nobis indici, et publicari possit, provisoriō modo de Regio per
Hungariam Locumtenente propiciamus.

In uberius itaq; Materni Affectus nostri Testimonium Se-
renissimum Saxoniae Ducem Albertum Consanguineum Nostrum
charissimum insigni Viritate, Animoq; Dotibus summi DEI Mune-
re praeditum, et de praefato hereditario quoq; Regno nostro Hun-
garicae in Autentis, etiam suis optime meritum, in Regium per
Hungariam Locumtenentem Nostrum cum omnibus Juribus, et Prae-
rogativis, quibus Diligentissimus condam Coniux noster gloriosus me-
morice Imperator Franciscus Primus atque Lotharicus, et Barri
Dux, quā Regius per Hungariam Locumtenens usus fuit, et gaude-
bat, atq; adeo cum Officiis etiam Supremi Comitatus Comitatum
Pest, Pilis, et Solthi articulariter unitorum, nec non Iudicis Sazyum
et Cumanorum clementer nominavit, iussimusq; publicari.

Quod ipsum Fidelitatibus Vestris tam pro Earumdem Notitia,
quam et fine etiam eō hisce clementer significamus, quatenus praede-
ductā Modalitate, provisoriē nempe, ac usq; dum Generalis Regni
Dieta Fidelibus, Statibus, et Ordinibus Regni a Nobis indici, promul-
gariq; potuerit, factam praelibati Saxoniae Ducis in Regium nostrum
per Hungariam Locumtenentem Nominacionem per universos Regni
Comitatus, et Districtus illico publicare noverint. In reliquo Fidelita-
tibus Vestris Gratia et Clementia Nostra Caes. Regia benigne, iugiterq;
propensae manemus. Datum in Archi-Ducali Civitate Nostra Viennae
Austriacae die Vigesimā quartā Mensis Decembris Anno Domini Millesi-
mō Septingentesimō Sexagesimō Quintō.

Maria Theresia

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.